

Jacek Wiewiorowski

(Uniwersytet Gdański)

<https://orcid.org/0000-0002-3416-8026>

Późnorzymskie *ius postliminii* świadectwem słabości 'soft power' cesarstwa – studium przypadku*

*Late Roman "ius postliminii" as a Sign of Weakening of Roman
'Soft Power' – a Case Study*

STRESZCZENIE

W artykule omówiono późnorzymską konstytucję cesarską, która potwierdzała reguły *ius postliminii* – prawa obywatela rzymskiego do powrotu do utraconej sytuacji prawnej w przypadku uwolnienia z niewoli nieprzyjacielskiej – uzupełniając je o dodatkowe przywileje, ale wyłączając zastosowanie ustawy wobec tych, którzy przenieśli się dobrowolnie: C. Th. 5.7.1 (Brev. 5.5.1) = C. 8.50.19 (a. 366). Autor analizuje przyczyny, dla których unormowanie to znajdowało zastosowanie w różnych realiach historycznych i geograficznych. Wyciąg z tej konstytucji znany jest z Kodeksu Teodozjańskiego (*Codex Theodosianus*) z 438 r. i opatrzony został w *interpretatio*, powstałej w Galii pod koniec V w., a oba teksty powtórzono w *Brewiarzu Alaryka* (ok. 506). *Lex Romana Burgundionum* (ok. 501) w części podzielała rozwiązanie przyjęte w analizowanej konstytucji, podczas gdy jej skrócona wersja przejęta została do Kodeksu Justyniana (*Codex Justinianus*) z 529 r. Autor wskazuje przyczyny, dla których C. Th. 5.7.1 (Brev. 5.5.1) = C. 8.50.19 (a. 366) znajdowało zastosowanie w Galii w połowie IV w., w imperium Teodozjusza II (408–450), w późnym V w. w Galii oraz w zachodniej i wschodniej części świata śródziemnomorskiego pierwszej połowy VI w. Wysnuwa stąd wniosek, że C. Th. 5.7.1 (Brev. 5.5.1) = C. 8.50.19 (a. 366) i jej powtarzanie w różnych źródłach są świadectwem słabnięcia rzymskiego 'soft power' w późnym anty-

* Artykuł powstał na bazie referatu wygłoszonego podczas konferencji pt. „Siła i bezsilność władzy, zbiorowości i jednostki w świecie grecko-rzymskim i bizantyńskim”, Ogólnopolska Konferencja Starożytnicza, Lublin 18–19 maja 2017 r. Konsultacja tłumaczeń z łaciny: dr hab. Anna Kotłowska (Instytut Historii UAM w Poznaniu). Z uwzględnieniem analizowanego źródła opublikowałem też artykuł metodologiczny: J. Wiewiorowski, *O pożytkach płynących z uważnej lektury: krótkie uwagi na temat C.Th. 5.7.1 (Brev. 5.5.1) = C. 8.50.19 (a. 366)*, „Sapientia Iuris. Prawo Rzymskie i Kanoniczne” 2018, 1, s. 82–101, <http://sapientiaiuris.pwipiaus.pl/images/1/wiewiorowski.pdf> [dostęp: 30 IX 2018].

ku, podkreślając uniwersalność tej koncepcji, wprowadzonej do politologii przez Josepha S. Nye Jr. w późnych latach osiemdziesiątych XX w.

Słowa kluczowe: *ius postliminii*, późne cesarstwo rzymskie, konstytucje cesarskie, C. Th. 5.7.1 (Brev. 5.5.1) = C. 8.50.19, 'soft power'

Postliminium oznaczało prawo obywatela rzymskiego do powrotu do utraconej sytuacji prawnej w przypadku uwolnienia się z niewoli nieprzyjacielskiej; w trakcie niewoli sytuacja prawna jeńca pozostawała w zawieszaniu¹. Częste konfrontacje militarne z jednej strony prowadziły do porywania Rzymian przez barbarzyńców, a z drugiej strony Rzymianie stale pozyskiwali tym sposobem niewolników, także w okresie późnego antyku². W niniejszym artykule poddaję analizie jedną z konstytucji cesarskich: C. Th. 5.7.1 (Brev. 5.5.1) = C. 8.50.19 (a. 366), która szczegółowo regulowała kwestię stosowania *postliminium* w realich późnoantycznych ale, jak zamierzam dowieść, jest ona również *pars pro toto* słabnięcia rzymskiej 'soft power' ('miękkiej siły'). To popularne we współczesnej politologii pojęcie wprowadzone zostało przez Josepha S. Nye Jr. u schyłku lat osiemdziesiątych XX w. w kontekście zdobywania wpływów państwa dzięki atrakcyjności własnej kultury, polityki i ideologii oraz jego zdolności do pozyskiwania sojuszników³.

Zawierający dwie konstytucje tytuł siódmy księgi V *Codex Theodosianus*, rekonstruowany jako *De postliminio* (O prawie powrotu), rozpoczynana wyciąg z konstytucji cesarskiej, wydanej według zgodnej tradycji

¹ Por. ogólnie: L. Amirante, *Postliminium (diritto romano)*, w: *Novissimo digesto italiano*, vol. 13, ed. A. Azara, E. Eula, Torino 1966, s. 429–433; M. Kaser, *Das römische Privatrecht, zweiter Abschnitt: Die nachklassischen Entwicklungen*, München 1975, s. 129–130, 174, 176, z uzupełnieniami bibliograficznymi s. 584–585 oraz z nowszych prac monograficznych: A. Maffi, *Ricerche sul Postliminium*, Milano 1992 (obejmująca okres do II w. n.e.); M.V. Sanna, *Nuove ricerche in tema di postliminium e redemptio ab hostibus*, Cagliari 2001; A.M. Casani, 'Postliminium receptum Gallus Aelius in libro significationum, quae ad ius pertinent...'. *Origine storica del postliminium e sua classificazione*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2013, 21, s. 87–98, z dalszą literaturą. Na temat stosowania *postliminium* wobec żołnierzy rzymskich w okresie poklasycznym zob.: J. Wiewiorowski, *The Roman Army in Later Roman Empire and Ius Postliminii and Marriage (Some Remarks)*, w: *Leben nach dem Tod. Rechtliche Probleme im Dualismus: Mensch-Rechtssubjekt*, Hrsg. A. Gulczyński, Graz 2010, s. 103–114, z dalszymi odwołaniami bibliograficznymi.

² Zob. syntetyzujący tekst: N. Lenski, *Captivity and Romano-Barbarian Exchange*, w: *Romans, Barbarians, and the Transformation of the Roman World. Cultural Interactions and the Creation of Identity in Late Antiquity*, eds. R.W. Mathisen, D. Shanzer, Farnham 2011, s. 185–198.

³ Po raz pierwszy pojawia się ono w pracy J.S. Nye Jr., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York 1990, a w rozwiniętej formie zaprezentowane zostało w późniejszym studium jego autorstwa: *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York 2004.

rękopiśmiennej w imieniu cesarzy Walentyniana I, Walensa i Gracjana 15 czerwca 366 r. w Reims (antyczne Durocortorum/Remorum), przypuszczalnie będącym siedzibą cywilnego namiestnika późnoantycznej prowincji *Belgica secunda*⁴.

C. Th. 5.7.1: „(Imppp. V)al(entini)anus, Val(ens) et Grat(ianus) AAA. ad Severianum ducem. Si quos forte necessitas captivitatis abduxit, sciant, si non transierunt, sed hostilis irruptionis necessitate transducti sunt, ad proprias terras festinare debere recepturos iure postliminii ea, quae in agris vel mancipiis ante tenuerunt, sive a fisco nostro possideantur, sive in aliquem principali liberalitate transfusa sunt. Nec timeat quisquam alicuius contradictionis moram, quum hoc solum requirendum sit, utrum aliquis cum barbaris voluntate fuerit an coactus. Dat. XVI. Kal. Iul. Remis, Grat(iano) A. et (Dagalaifo consss.)”.

Cesarze Walentynian, Walens i Gracjan Augusty do duksa Severianusa. Jeśli jacyś ludzie zostali uprowadzeni pod przymusem, powinni wiedzieć, że jeśli nie przeniesli się dobrowolnie, lecz z powodu wrogiego najazdu zostali uprowadzeni, powinni szybko wrócić do własnych gruntów i na mocy *ius postliminii* ma być im zwrócone to, co przedtem mieli w ziemi i niewolnikach⁵, jeśli jest w posiadaniu fiskusa albo podarowane zostało komukolwiek przez princepsa. Nikt nie powinien się obawiać zwłoki z powodu czyjegokolwiek powództwa przeciwnego, a tylko wymagane jest sprawdzenie, czy był on z barbarzyńcami dobrowolnie, czy przymusowo. Wydano szesnastego dnia przed kalendami lipca w Reims, za konsulatu Gracjana Augusta i Dagalaifusa.

⁴ Datowanie według: O. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 N.Chr. Vorarbeit zu einer Prosopographie der Christlichen Kaiserzeit*, Stuttgart 1919, s. 228; F. Pergami, *La legislazione di Valentiniano e Valente (364–375)*, Milano 1993, s. 715; S. Schmidt-Hofner, *Die Regesten der Kaiser Valentinian und Valens in den Jahren 364 bis 375 n. Chr.*, „ZRG” 2008, 125, s. 514. O Reims w starożytności zob.: E. Frézouls, *Durocortorum (Reims) Marne, France*, w: R. Stillwell [et al.], *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, New York 1976, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=durocortorum> [dostęp: 30 IX 2018]; R. Haensch, *Capita provinciarum. Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit*, Mainz 1997, s. 130–133 (z dyskusją dotyczącą potencjalnie stołecznego znaczenia Reims lub Trewiru oraz obszerną literaturą, cytowaną w notach 77–87). Zob. też <http://www.trismegistos.org/place/3275> [dostęp: 30 IX 2018].

⁵ Termin *mancipia* wskazuje, że miano na myśli niewolników pozyskanych w wyniku mancytacji. Mancypacja, tj. „obrząd uchwycenia ręką” w tym okresie według Reinharda Zimmermanna „it no longer functioned itself as (the) sale, but was regarded as a way of discharging the vendor’s obligation arising from the underlying contract” (idem, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996, s. 238). Zob. też M. Kaser, *op. cit.*, s. 274, 276–277. Na temat słownikowego znaczenia *mancipium* (plur. *mancipi*) por.: H.G. Heumann, E. Seckel, *Heumann Handlexikon zu den Quellen des römischen Recht*, Jena 1891, s. 308 (s.v.); Ch.T. Lewis, Ch. Short, *A Latin Dictionary. Founded on Andrews’ Edition of Freund’s Latin Dictionary* [...], Oxford 1879 (s.v.); A. Ernout, A. Méillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, ed. J. André, Paris 1979, s. 381–382 (s.v. *manceps*, *-cipis*); J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla historyków i prawników*, Kraków 2009, s. 603 (s.v.); M. Plezia (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. 3, Warszawa 2007, s. 431–432 (s.v.); P.G.W. Glare (ed.), *Oxford Latin Dictionary*, vol. 2, Oxford 2016, s. 1178 (s.v.).

Wobec rozdziału władzy w cesarstwie między Walentyniana I i jego brata bliźniaka Walensa, dokonanej u progu panowania przez Walentyniana I (28 III 364) oraz miejsca *datio* widać, że to on był jej realnym wystawcą, a *inscriptio* jest jedynie wyrazem *concordia* obu współpanujących. Inskrypcja podaje też błędną informację o Gracjanie, synu Walentyniana I, który augustem został dopiero 24 sierpnia 367 r.⁶

Adresatem konstytucji był duks Severianus, rzymski dowódca wojsk prowincjonalnych, niekiedy utożsamiany z komesem Severianusem, ciężko rannym latem-jesienią 365 r. w bitwie z Alamanami we wschodniej Galii i który według Ammianusa Marcellinusa miał być mało sprawny oraz w podeszłym wieku⁷. Można przypuszczać, że duks Severianus brał

⁶ Zob. nadal aktualne w dużej mierze ustalenia: W. Heering, *Kaiser Valentinian I [364–375 n. Chr.]*, Magdeburg 1927, s. 16–19; M. Fortina, *L'imperatore Graziano*, Torino 1953, s. 20 (w nocie 13 podaje źródła potwierdzające to datowanie); W.E. Roberts, *Gratian (367–83 A.D.)*, *De Imperatoribus Romanis. An Online Encyclopedia of Roman Emperors*, 1998, <https://www.roman-emperors.org/gratian.htm#6> [dostęp: 30 IX 2018]; idem, *Valentinian I (364–375 A.D.)*, *De Imperatoribus Romanis. An Online Encyclopedia of Roman Emperors*, 2001, https://www.roman-emperors.org/vali.htm#N_15_ [dostęp: 30 IX 2018]. Por. też N. Lenski, *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century A.D.*, Berkeley–Los Angeles 2003, s. 24–35.

⁷ Amm. Marc. 27.1.2–4. Por. *Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. 1, eds. A.H.M. Jones, J.R. Martindale, J. Morris, Cambridge 1971, s. 829–830 (s.v. Severianus 4, Severianus 5) oraz tylko z nowszych prac: R. Scharf, *Der Dux Mogontiacensis und die Notitia Dignitatum. Eine Studie zur spätantiken Grenzverteidigung*, Berlin–New York 2005, s. 28–35; J. den Boeft, J.W. Drijvers, D. den Hengst, H.C. Teitler, *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXVII*, Leiden–Boston 2009, s. X, XIII, 1, 4–6, 13, 17, 227, 231, 244, 273; W.Ch. Mbadinga, *Les pourparlers de paix entre Rome et les Barbares le long du limes rhéno-danubien de 337 à 375*, Paris 2012 (diss.), s. 219, z odnośnikami do wcześniejszej obszernej literatury. Wskazuje się m.in., że utożsamienie obu postaci jest wątpliwe, gdyż komes Severianus w 365 r. dowodził *legiones palatinae Divitensis (seniores)* i *Tungricani (seniores)*, stacjonującymi w Cabyllone – prowincja Lundgudensis Prima (dzisiejsze Chalon-sur-Saône, region Burgundia-Franche-Comté, we francuskim departamencie Saona i Loara). Zob. H. Nesselhauf, *Die spätromische Verwaltung der gallisch-germanischen Länder*, Berlin 1938, s. 58–59; D. Hoffmann, *Das spätromische Bewegungsheer und die Notitia dignitatum*, vol. 1, Düsseldorf 1969, s. 120–121. Wchodziły one w skład armii polowej, *comitatenses* (Not. Dig. Occ. 5 i 7), podczas gdy *duces* w IV w. dowodzili jedynie oddziałami armii pogranicza – *limitanei*. Nie wydaje się też prawdopodobne, że degradacja oficera – a tak należałoby chyba odczytać tytułowanie komesa Severianusa jako *dux* w C. Th. 5.7.1 – wchodziłaby w tym wypadku w grę. Por. J. Wiewiorowski, *Stanowisko prawne rzymskich dowódców wojsk prowincjonalnych – duces w prowincjach Scythia Minor i Moesia Secunda*, Poznań 2007, s. 154–157, 192–217 (na marginesie uwag o obszarze dolnodunajskim; analogiczna sytuacja była również w zachodniej części Imperium). Odrzucić należy z pewnością wysuwaną często sugestię, że Severianus był mało sprawny fizycznie i zmarł. W Amm. Marc. 27.1.2–4 zastosowano wzorowany na Wergiliuszu zabieg stylistyczny, przeciwstawiający rzymskie wojsko (jako gotowe do walki) – Severianusowi (prezentowanemu jako będącemu w kiepskiej kondycji). Zob. Scharf, *op. cit.*, s. 29–30 *contra* J. den Boeft, J.W. Drijvers, D. den Hengst, H.L. Teitler, *op. cit.*, s. 6. Na bazie analizowanego fragmentu Ammianusa Ignacy Lewandowski

udział w dalszych walkach przeciwko Alamanom w Galii, które toczyły się tam z przerwami do jesieni 368 r.⁸

Gdy prześledzimy zachowaną treść konstytucji cesarskiej z 366 r., wiadać wyraźnie, że stała ona na gruncie tradycyjnego rozumienia *ius postliminii*, dodatkowo podkreślając jedynie pozycję uprawnionych z jego tytułu wobec Skarbu Państwa czy osób, które uzyskały władanie nad spornymi gruntami i niewolnikami z nadania cesarskiego⁹.

Niewolnicy stanowili skądinąd istotny element siły roboczej późnoantycznej Galii, opartej na gospodarce rolnej i stąd najprawdopodobniej uwzględnienie w regulacji wprost tylko dwóch kategorii dóbr – gruntów i niewolników¹⁰. Biorąc pod uwagę kontekst historyczny wydania analizowanej konstytucji, warto zauważyć, iż według dzisiejszych szacunków ludność całej Galii w II w. liczyła ok. 9 mln mieszkańców, z tendencją spadkową w kolejnych stuleciach (w tym 10–20% stanowili niewolnicy), ale na własne grunty i niewolników mogli sobie pozwolić jedy-

w swoim komentarzu wywodzi nawet, że Severianus zginął w potyczce (w: Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, t. 2, przełożył, wstępem i przypisami opatrzył I. Lewandowski, Warszawa 2002, s. 423). O autorach łacińskich naśladowanych przez Ammianusa zob. przykładowo krótkie zestawienie obszernej bibliografii prac im poświęconych: M. Colombo, *Alcune questioni ammianeae*, „Romanobarbarica” 1999, 16, zwłaszcza s. 31, nota 39.

⁸ Zob. tylko z nowszych prac: B. Gutmann, *Studien zur römischen Außenpolitik in der Spätantike (364–395 n. Chr.)*, Bonn 1991, s. 17–22 (utożsamiający obie postaci: komesa i duksa); Z. Krawczyk, *Polityka Walentyniana I wobec Alamanów w świetle przekazu Ammiana Marcellinusa*, „Antiquitas” 2007, 29, zwłaszcza s. 253–254; S. Schmidt-Hofner, *Reagieren und Gestalten: der Regierungsstil des spätrömischen Kaisers am Beispiel der Gesetzgebung Valentiniana I*, München 2008, s. 275–276 (zwłaszcza nota 114), z dalszą obszerną literaturą na temat datowania wydarzeń (szczegółowo o panowaniu Walentyniana I i wojnach alamańskich, w części tylko zdezaktualizowana, jest chronologia przedstawiona w W. Heering, *op. cit.*, zwłaszcza s. 26–43). W szerszym kontekście politycznym politykę Walentyniana I wobec Alamanów zaprezentował J.F. Drinkwater, *Julian and the Franks and Valentinian I and the Alamanni: Ammianus on Romano-German Relations*, „Francia” 1997, 24.1, s. 1–15. O Alamanach w relacji Ammiana Marcellina zob. też: J.F. Matthews, *The Roman Empire of Ammianus*, London 1989, s. 306–318.

⁹ B. Biondi, *Il diritto romano cristiano*, vol. 2: *La giustizia – le persone*, Milano 1952, s. 243 zwraca uwagę na rozwiązywanie „di problema essenzialmente umano” w konstytucjach wydawanych przez cesarzy chrześcijańskich dotyczących *postliminium* (w tym C. Th. 5.7.1).

¹⁰ Por. też polemika na temat niewolnictwa w późnoantycznej Galii: R. MacMullen, *Late Roman Slavery*, „Historia” 1987, 36.3, s. 359–382 *contra* R. Samson, *Rural Slavery, Inscriptions, Archaeology and Marx: A Response to Ramsay Macmullen’s ‘Late Roman Slavery’*, „Historia” 1989, 38.1, s. 99–110. O trwałości niewolnictwa w okresie późnoantycznym na Zachodzie zob. np.: K. Harper, *Slavery in the Late Roman World, A.D. 275–425*, Cambridge 2011; Th.J. MacMaster, *The Transformative Impact of the Slave Trade on the Roman World, 580–720*, Edinburgh 2015 (diss.). Pomimo wzrostu znaczenia wielkiej własności ziemskiej (zwłaszcza na Zachodzie) oraz wzrostu znaczenia kolonatu, w okresie późnoantycznym utrzymywała się też drobna własność rolna. Por. np. Ch. Wickham, *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean, 400–800*, Oxford 2005, s. 259–265.

nie osoby względnie majątne i tym samym tylko takich osób dotyczyła C. Th. 5.7.1¹¹. Uprawnienia, o których stanowiła omawiana konstytucja, to z pewnością *dominium* (własność). Jakkolwiek w okresie poklasycznym według rozpowszechnionego poglądu miało nastąpić zamieszanie w kwestii rozróżnienia posiadania od własności oraz własności od innych praw rzeczowych¹², współcześnie koncepcja ta jest zasadnie kwestionowana¹³.

W kwestii charakteru prawnego władztwa nie można też mówić w kontekście tej regulacji o rozróżnieniu na własność kwirytarną lub bonitarną (wobec niewolników); podział ten w praktyce nie funkcjonował, jakkolwiek formalnie zniósł go dopiero Justynian I (C. 7.25.1 – a. 530–531)¹⁴.

Walentynian I chciał zapewne za pomocą analizowanej regulacji zachęcić osoby względnie zamożne do szybkiego powrotu do swoich majątków, utraconych w trakcie najazdów barbarzyńskich. Jedynym wymogiem, który stawiano w celu skorzystania przez nich z *ius postliminii*, było potwierdzenie faktu *captivitas* (uprowadzenia przez barbarzyńców).

Wydanie konstytucji zdaje się świadczyć o tym, że w praktyce prowincjonalnej realizacja *ius postliminii* mogła napotykać opory wobec niskiej świadomości prawnej mieszkańców i braku akceptacji dla tej czysto rzymskiej instytucji prawnej. Ludność prowincji, zwłaszcza nadgranicznych, składała się bowiem w części z osób o względnie świeżym statusie

¹¹ Niestety, nieznaną są obecnie prawie żadne rzymskie dokumenty spisowe, poza nielicznymi źródłami prowincjonalnymi, najpełniejsze są w przypadku Egiptu. Por. W. Suder, *Census populi. Demografia starożytnego Rzymu*, Wrocław 2003, s. 80–97, 163–170. Na temat cen niewolników zob. z nowszej literatury: K. Harper, *Slave Prices in Late Antiquity (and in the Very Long Term)*, „Historia” 2010, 59, s. 206–238; W. Scheidel, *Slavery in the Roman Economy*, „Princeton/Stanford Working Papers in Classics”, Version 1.0, September 2010, <https://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/scheidel/091003.pdf> [dostęp: 30 IX 2018]; K. Harper, *Slavery*, zwłaszcza s. 60–66, 77–78, 502–503.

¹² Koncepcję tę upowszechnił E. Levy, *West Roman Vulgar Law. The Law of Property*, Philadelphia 1951. Por. też M. Kaser, *op. cit.*, s. 246–251, 298–312, z dalszą literaturą. Barwnie ujął to stanowisko H. Kupiszewski, *Rozważania o własności rzymskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1984, 36.2, s. 39: „Granice między *dominium*, *proprietas* a *possessio* zostały zarzucone [w prawniczych źródłach poklasycznych]. Terminy *dominium*, *proprietas* występują często na określenie sytuacji, w których chodzi o posiadanie, a termin *possessio* często na określenie sytuacji, gdzie chodzi o władztwo prawne nad rzeczą”.

¹³ Zob. drobiazgową analizę źródeł prawnych dokonaną przez S. Vandendriessche, *Possessio und Dominium im postklassischen römischen Recht. Eine Überprüfung von Levy's Vulgarrechtstheorie anhand der Quellen des Codex Theodosianus und der Posttheodosianischen Novellen*, Hamburg 2006. Dowodzi ona, że co najmniej utrzymano charakterystyczne dla okresu klasycznego rozróżnienie *possessio* od *dominium*, co już wcześniej sugerował C. Cannata, *Possessio, possessor, possidere nelle fonti giuridiche del Basso Romano. Contributo allo studio del sistema dei rapporti reali nell'epoca postclassica*, Milano 1962.

¹⁴ Por. M. Kaser, *op. cit.*, s. 261.

obywateli rzymskich lub formalnie nieposiadających obywatelstwa rzymskiego, lecz uprzywilejowanych w zakresie zdolności procesowej¹⁵ i stąd mających prawo do czynności procesowych, o których wspomina ustawa (*contradictio*)¹⁶. Z drugiej strony konstytucja zdaje się dowodzić tego, że podczas nieobecności uprowadzonych mieszkańców prowincji dochodziło do zagarniania ich gruntów i niewolników przez innych współmieszkańców lub uzyskania nadań tych rzeczy w drodze przywileju cesarskiego (*principalis liberalitas*)¹⁷.

Uwzględniając współczesną wiedzę na temat okoliczności wydawania konstytucji cesarskich, wydaje się, że analizowany akt prawny mógł być pierwotnie cesarskim reskryptem, odpowiedzią na zapytanie skierowane przez duksa Severianusa, który w warunkach zagrożenia wojennego sprawował, jak z tego wynika przejściowo, pełnię władzy wojskowej i cywilnej, zapewne w rejonie nadreńskim¹⁸. Było to wprawdzie sprzeczne z dominującą w późnorzymskiej tradycji zasadą rozdziału kompetencji administracji cywilnej i wojskowej, której kumulację dopuszczano w sytuacjach nadzwyczajnych (w niewielkiej liczbie przypadków takie rozwiązanie miało jednak charakter trwały)¹⁹. W świetle C. Th. 5.7.1 widać wyraźnie, że dotyczyła ona przede wszystkim cywilnych mieszkańców

¹⁵ Zawile kwestie związane ze znaczeniem obywatelstwa rzymskiego w okresie późnoantycznym klarownie przedstawił R.W. Mathisen, *Peregrini, Barbari, and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire*, „American Historical Review” 2006, 111, s. 1011–1040. W przypadku prowincji zachodnich uprawnienie mogło dotyczyć też tzw. *laeti*, czyli dziedzicznych osadników wojskowych pochodzenia barbarzyńskiego. Por. np. H.-W. Böhme, H. Castritius, *Laeten und Laetengräber*, w: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Hrsg. H. Beck [et al.], Bd. 17, Berlin–New York 2001, s. 580–588, z dalszą literaturą.

¹⁶ Termin *contradictio* występuje w takim znaczeniu w: C. Th. 5.18.1.1 (a. 419); C. Th. 10.10.27 (a. 415). Por. O. Gradenwitz, *Heidelberger Index zum Theodosianus*, vol. 1, Berlin 1925, s. 46 (s.v.). Zob. również Ch.T. Lewis, Ch. Short, *op. cit.* (s.v.); H.G. Heumann, E. Seckel, *op. cit.*, s. 104 (s.v.); R. Mayr, *Vocabularium Codicis Iustiniani I. Pars Latina*, Prag 1923, s. 726 (s.v.); K.E. Georges, *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch [...]*, vol. 1, ed. H. Georges, Basel 1962, s. 1526 (s.v. *contradictorius*); J. Sondel, *op. cit.*, s. 219; P.G.W. Glare, *op. cit.*, vol. 1, s. 477 (s.v. *contradictio*).

¹⁷ Na temat terminu *liberalitas* zob.: Ch.T. Lewis, Ch. Short, *op. cit.* (s.v.); H.G. Heumann, E. Seckel, *op. cit.*, s. 294 (s.v.); K.E. Georges, *op. cit.*, s. 637 (s.v.); M. Plezia, *op. cit.*, s. 354 (s.v.); J. Sondel, *op. cit.*, s. 574 (s.v.); P.G.W. Glare, *op. cit.*, vol. 1, s. 1127 (s.v.). Powszechnie w tym znaczeniu występował w ustawodawstwie późnoantycznym, zob.: R. Mayr, *op. cit.*, s. 1475–1476 (s.v.); O. Gradenwitz, *op. cit.*, vol. 1, s. 130–131, vol. 2, s. 42.

¹⁸ Na temat reskryptów (i innych form konstytucji cesarskich okresu późnoantycznego) por. np.: J. Wiewiorowski, *The Judiciary of Diocesan Vicars in the Later Roman Empire*, Poznań 2015, s. 30–35, z dalszą literaturą (większość konstytucji wydawana była w następstwie *suggestio* pochodzącego od ich adresatów). Wprost o reskrypcie pisze B. Gutmann, *op. cit.*, s. 20.

¹⁹ Por. J. Wiewiorowski, *Stanowisko prawne*, s. 79–83, z dalszą literaturą.

provincji, jakkolwiek wiadomo, że i żołnierze byli właścicielami gruntów oraz niewolników²⁰.

Przyjmując taki punkt widzenia, można domniemywać, że konstytucja pierwotnie miałaby moc obowiązującą tylko na terenie podległym władzy duksa Severianusa i byłaby reakcją na występujące tam zjawiska, natomiast Reims jako miejsce wydania ustawy sugerowałoby, że Severianus był *dux Belgicae secundae* (Not. Dig. Occ. 38)²¹. Z powodu zamieszania wywołanego najazdem Alamanów Severianus mógł pełnić równocześnie przejściowo obowiązki cywilnego zarządcy prowincji (a przynajmniej był odpowiedzialny za pewien wycinek obowiązków namiestnika cywilnego, wówczas najprawdopodobniej *consularis Belgicae secundae* – Not. Dig. Occ. 1.74, 22.7)²². Ów wniosek zdaje się potwierdzać to, że wyciąg z tej konstytucji zamieszczono później w *Codex Theodosianus* obok innej regulacji dotyczącej *ius postliminii* (C. Th. 5.7.2 = C. 8.50.20 – a. 409), a nie między konstytucjami cesarskimi poświęconymi zagadnieniom ściśle wojskowym,

²⁰ Najdalej od początku V w. żołnierze *limitanei* mogli mieć też szczególny rodzaj uprawnień do ziemi na obszarze limesu. Zob. J. Wiewiorowski, *Początki osadnictwa wojskowego 'limitanei' nad dolnym Dunajem. Refleksje na podstawie noweli 24 cesarza Teodozjusza II z 443 r.*, w: *Studia z historii ustroju i prawa. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Walachowiczowi*, red. H. Olszewski, Poznań 2002, s. 461–478; idem, *Status prawny działek żołnierzy "limitanei" nad dolnym Dunajem*, w: *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003, s. 179–192.

²¹ Na temat dziejów organizacji wojskowej w przypadku Belgica secunda, na tle por.: H. Nesselhauf, *op. cit.*, zwłaszcza s. 60, 64, 70, 76. Dopuszczalna jest jednak inna, mniej dająca się uzasadnić interpretacja, wedle której przekazana przez *Codex Theodosianus* konstytucja była tylko kopią regulacji skierowanych równocześnie do zarządzających innymi prowincjami zachodnimi w sytuacji wymuszonej najazdem Alamanów i która z niewiadomych przyczyn włączona została do tego zbioru. Na temat materiałów wykorzystanych przez komisję kompilującą C. Th. zob. z nowszej literatury: J.F. Matthews, *Lying Down the Law: A Study of the Theodosian Code*, New Heaven–London 2000, s. 55–84; D. Schlinkert, *Between Emperor, Court and Senatorial Order: The Codification of the Codex Theodosianus*, „Ancient Society” 2002, 32, 283–294; A.J.B. Sirks, *The Theodosian Code. A Study*, Friedrichsdorf 2007, s. 109–177; D. Liebs (rec.): B. Sirks, *The Theodosian Code. A Study*, Friedrichsdorf 2007, „ZRG” 2010, s. 127, zwłaszcza s. 530–534; A.J.B. Sirks, *Where Did the Theodosian Compilers Take Their Textes From?*, w: *Société, économie, administration dans le Code Théodosien*, éd. S. Crogiez-Pétréquin, P. Jaillette, Lille 2012, s. 153–164.

²² W tym sensie modyfikuję stanowisko wyrażone w: J. Wiewiorowski, *Stanowisko prawne*, s. 263. O obowiązkach namiestników cywilnych na przykładzie Galii i zmianach statusu namiestników *Belgica secunda* por.: H. Nesselhauf, *op. cit.*, s. 88–91. Przyjmując, że C. Th. 5.7.1 dotyczyła obszaru limesu, konstytucja ta byłaby skądinąd świadectwem iluzoryczności zakazu osadnictwa cywilnego na takim terenie, będącym formalnie wyłączną własnością ludu rzymskiego. Por. np. P. Voci, *Nuovi studi sulla legislazione romana del tardo impero*, Padova 1989, s. 58–59. O pojęciu *limes* w okresie późnoantycznym zob. np.: B. Isaac, *The Meaning of the Terms Limes and Limitanei*, „JRS” 1988, 78, s. 125–147, z dalszą literaturą.

czyli w księdze VII *Codex Theodosianus* (i podzielenie tego wyboru przez komisję justyniańską)²³.

Wzmianka w Kodeksie o tym, że z *ius postliminii* nie mogą skorzystać osoby, które z własnej woli przebywały wśród barbarzyńców, jest z kolei świadectwem innego niepokojącego zjawiska: dobrowolnego pozostawiania przez część względnie zamożnych mieszkańców prowincji w okresie najazdu z lat 365–366 na obszarze podległym barbarzyńcom²⁴, i to nawet za cenę porzucenia swoich ziem²⁵ i niewolników²⁶. Jak wynika z treści C. Th. 5.7.1, administracja cesarska zdążyła już nawet przejąć lub rozdysponować niektóre z opuszczonych ziem i niewolników, co, uwzględniając realia działalności administracji cesarskiej, oznacza, że od chwili porzucenia dóbr musiało upłynąć dość dużo czasu²⁷. Postawa taka była zatem świadectwem braku zaufania do władzy rzymskiej i jej zdolności do zapewnienia *Pax Romana*, nadwyreżonej już wcześniej, co najmniej od czasu najazdów barba-

²³ C. Th. 5.7: *De postliminio*; C. 8.50: *De postliminio et de redemptis ab hostibus*. O księdze siódmej *Codex Theodosianus* zob. np.: V. Giuffrè, *Iura' e 'arma'*. *Intorno al VII libro del Codice Theodosiano*, Napoli 1983, z dalszą literaturą.

²⁴ A. Chauvot, *Opinions romaines face aux barbares au IVe siècle ap. J.-C.*, Paris 1998, s. 106–109 określa nawet to zachowanie zdradą.

²⁵ Nie chodzi tu jednak o tzw. *agri deserti*, które wcale nie były terenami opuszczonymi. Por. C.R. Whittaker, *'Agri deserti'*, w: *Studies in Roman Property*, ed. M.I. Finley, Cambridge–London–New York–Melbourne 1976, s. 137–165. Jak wskazuje Walter A. Goffart były to: „[...] property entered in the public assessment registers that, for whatever cause, was not paying its tax” (W.A. Goffart, *Barbarians and Romans, A.D. 418–584. The Techniques of Accommodation*, Princeton 1980, s. 112).

²⁶ S. Schmidt-Hofner, *Reagieren*, s. 275–276 stoi na stanowisku, że konstytucja dotyczyła też ucieczki kolonów, wzmiankowanej w C. 11.48.6 (a. 366): „In diese Situation fügt sich ein Erlaß über das *postliminium* ebenso gut ein wie *Omnes omnino*: Es ist mehr als wahrscheinlich, daß es in den betreffenden Gebieten Galiens in der Landbevölkerung, also auch unter Kolonen, zu massenhaften Fluchtbewegungen kam – sei es, weil man sich vor Überfällen in Sicherheit bringen wollte, sei es, weil sich die Gelegenheit bot, einem ungeliebten Abhängigkeitsverhältnis zu entkommen”. Nie zaprzeczając tezie tego autora, że Walentynian I starał się przeciwdziałać ucieczkom kolonów w kilku wydanych przez siebie konstytucjach, bezzasadne wydaje się zaliczanie do tej grupy C. Th. 5.7.1: wspomina ona jedynie o niewolnikach, natomiast w ogóle nie wzmiankuje o kolonach.

²⁷ Informacje o sytuacji w odległych regionach Imperium mogły docierać do cesarzy w miarę szybko, natomiast wolniej zapewne poruszały się delegacje osób prywatnych z peticjami do cesarzy (uwzględniam porównawczo tempo przekazywania informacji za pomocą *cursus publicus*, która umożliwiała pokonywanie przez posłańców ok. 50–80 kilometrów dziennie). Zob. np. A. Kolb, *Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich*, Berlin 2000, s. 308–332. Najdłużej mogło trwać jednak uzyskanie decyzji cesarskiej, o której wspomina C. Th. 5.7.1 (*principalis liberalitas*), przyjmując na wiarę współczesne szacunki, iż do cesarzy docierało rocznie co najmniej kilkaset petycji pochodzących od osób prywatnych. Zob. K. Tuori, *The Emperor of Law. The Emergence of Roman Imperial Adjudication*, Oxford 2016, s. 258, z odnośnikami do wcześniejszej literatury.

rzyńskich u schyłku lat pięćdziesiątych IV w.²⁸ A zatem słusznie wskazuje się w literaturze, że rozróżnienie statusu uchodźców z własnej woli od tych uprowadzonych przez barbarzyńców miało służyć odstraszeniu mieszkańców prowincji od podejmowania decyzji o dobrowolnym pozostawaniu wśród wrogów Imperium²⁹. Uwzględniając propagandowy charakter późnoantycznego ustawodawstwa cesarskiego, ta ostatnia teza wydaje się uzasadniona i świadczy pośrednio o osłabieniu 'soft power' cesarstwa wśród niektórych z przedstawicieli lokalnych elit prowincjonalnych³⁰.

Z pewnością od momentu umieszczenia konstytucji w *Codex Theodosianus* C. Th. 5.7.1 nabrała ona mocy prawa powszechnie obowiązującego we wschodnim i zachodnim cesarstwie, gdyż tylko konstytucje tam zamieszczone mogły być wykorzystywane w praktyce prawnej³¹. Oznacza to, że dla komisji układającej ten zbiór w Konstantynopolu zastosowane w niej rozróżnienie między statusem uprawnionych do *postliminium* oraz tymi, którzy nie mogli skorzystać z jej reżimu ze względu na dobrowolne udanie się pod władzę barbarzyńców było rozwiązaniem adekwatnym.

W tym kontekście warto przywołać słynną relację Priskosa z Panion o Greku pozostającym jako wolny wśród Hunów i sławiącym swoją sytuację w porównaniu z życiem obywateli cesarstwa rzymskiego, pełnego, jak twierdził, obaw z powodu zagrożenia najazdami barbarzyńców, nadużyć rzymskich wojskowych, nadmiernych danin publicznych oraz akcentującym panującą w państwie późnorzymskim niesprawiedliwość i nieprzestrzeganie prawa w stosunku do grup nieuprzywilejowanych³². Fragment ten jest wy-

²⁸ Zob. ostatnio o tych wydarzeniach: M. Colombo, *La campagna estiva del 357 in Germania I, la spedizione del magister peditum praesentalis Barbatio contro gli Alamanni Iuthungi in Raetia II e le manipolazioni narrative di Ammiano Marcellino*, „Tyche” 2016, 31, s. 103–125, z dalszą literaturą. Niepokoje na obszarze północnej Galii prowadziły od III w. do powstawania i utrzymywania schronów obronnych dla ludności cywilnej poza miejscami stałego zamieszkania. Por. E.M. Wightman, *Gallia Belgica*, London 1985, s. 243–250.

²⁹ Nie wydaje się jednak, że kroki takie spowodowane były fiskalizmem państwa późnorzymskiego, co sugeruje B. Gutmann, *op. cit.*, s. 20–21. Teza o wysokich obciążeniach podatkowych w cesarstwie rzymskim okresu późnego antyku wydaje się bowiem mocno przesadzona. Por. np. A. Cameron, *The Mediterranean World in Late Antiquity: AD 395–700*, London–New York 2012, zwłaszcza s. 96–100.

³⁰ Zob. M. Stachura, *Wrogowie porządku rzymskiego. Studium zjawiska agresji językowej w Kodeksie Teodozjusza, Nowelach Postteodozjańskich i Konstytucjach Sirmondiańskich*, Kraków 2010, przy okazji uwag o tzw. agresji językowej w ustawach cesarskich, z dalszą literaturą.

³¹ Por. *Novella Theodosii* 1.3. (a. 438). Ed.: C. Th., vol. 2. s. 3–5.

³² Priscus Panita fr. 8.96–114. Ważniejszą nowszą literaturę poświęconą Priskosowi zebrał D. Brodka, *Pragmatismus und Klassizismus im historischen Diskurs des Priskos von Panion*, w: *Jenseits der Grenzen. Geschichtsschreibung in Spätantike und Frühmittelalter*, Hrsg. A. Goltz, H. Leppin, H. Schlange-Schöningen, Berlin–New York 2009, s. 11, nota 1. Z autorów polskich Priskosa z Panion tłumaczył i poświęcił mu wiele prac lubelski bizantynista

rażnym świadectwem słabości 'soft power' Imperium Wschodniorzymskiego, nawet jeśli się zakwestionuje wiarygodność samej opowieści, w świetle której Grek przed dostaniem się do niewoli był bogatym kupcem z naddunajskiego Viminacium oraz przy uwzględnieniu szczególnej okoliczności, że społeczności nomadów (a do nich należeli Hunowie) łatwiej integrowały przybyszów (w tym Germanów) niż społeczności rolnicze³³.

Uznanie C. Th. 5.7.1 za *lex generalis* wskazuje, że wśród elit konstantynopolitańskich istniało przekonanie o konieczności zniechęcania Rzymian do naśladowania takich postaw poprzez groźbę wyłączenia stosowania *postliminium* w przypadku praw do ziemi i niewolników, co modyfikowało tradycyjne rozumienie tego prawa. W *Codex Theodosianus* uwzględniona została także C. Th. 5.7.2, wydana w tragicznych okolicznościach związanych z najazdem Alaryka na Italię w 409 r., w której m.in. zachęcano do wykupywania z niewoli jeńców przez osoby im obce, z możliwością odzyskania zainwestowanej kwoty dzięki pracy byłych jeńców w ciągu 5 lat od uwolnienia (C. Th. 5.7.2 = C. 1.4.11 + C. 8.50.20)³⁴. Umieszczenie obu aktów

Józef Kuranc. Zob. M. Kozłowski, *Józef Kuranc – lubelski bizantynolog*, „Nowy Filomata” 2016, 20.1, s. 126–133, z bibliografią.

³³ O znaczeniu tego fragmentu jako symbolu przemian poczucia 'romanitas' zob.: J.P. Conant, *Romanness in the Age of Attila*, w: *Cambridge Companion to the Age of Attila*, ed. M. Maas, Cambridge 2015, zwłaszcza s. 162–163. Wiarygodność przekazu Priskosa dobrze ocenił D. Brodka, *op. cit.*, wskazując jednocześnie na zależność jego narracji o relacjach rzymsko-huńskich od klasycznych wzorców historyków greckich, z Tukidydesem na czele. O różnicach zdolności integracyjnych nomadów i rolników, m.in. na przykładzie relacji Priscosa zob.: N. Lenski, *Captivity among the Barbarians and Its Impact on the Fate of the Roman Empire*, w: *Cambridge Companion*, s. 241.

³⁴ C. Th. 5.7.2 = C. 8.50.20: „Impp. Hon(orius) et Theod(osius) AA. Theodoro p(raefecto) p(raetorio). Diversarum homines (provin)ciarum cuiuslibet sexus condicionis aetatis quos bar(bari)ca feritas captiva necessitate transduxerat, invitos nem(o) re)tineat, sed ad propria redire cupientibus libera sit facul(tas). Quibus si quicquam in usum vestium vel alimoniae in(pen)sum est, humanitati sit praestitum, nec maneat vi(ctualis) sumptus repetitio: exceptis his, quos barbaris vende(ntibus) emptos esse docebitur, a quibus status sui pretium pr(opter) utilitatem publicam emptoribus aequum est redhibe(ri). Ne) quando enim damni consideratio in tali necessitate (positis) negari faciat emptionem, decet redemptos aut datum pr(o se) pretium emptoribus restituere aut labore obsequio vel op(ere) quinquennii vicem referre beneficii, habituros incolum(em, si) in ea nati sunt, libertatem. Reddantur igitur sedibus prop(riis) sub moderatione qua iussimus, quibus iure postlim(inii) etiam veterum responsis incolumia cuncta serva(ta sunt.) Si quis itaque huic praecepto fuerit conatus obsist(ere actor) conductor procuratorque, dari se metallis cum poena (depor)tationis non ambigat; si vero possessionis dominus, re(m suam) fisco noverit vindicandam seque deportandum. Et ut f(acilis) executio proveniat, Christianos proximorum loc(or)um volumus huius rei sollicitudinem gerere. Curiale(s) quoque proximarum civitatum placuit admoneri, ut emer(gen)tibus talibus causis sciant legis nostrae auxilium def(eren)dum; ita ut noverint rectores universi decem librar(um) auri a se et tantumdem a suis adparitoribus exigendum, si p(raecep)tum neglexerint. Dat. III id. Dec. Rav(en)na Hon(orio) VIII et Theod(osio) III A(A. cons.)”.

prawnych przez komisję pracującą w Konstantynopolu nad *Codex Theodosianus* świadczy pośrednio o wadze problemów wywołanych depopulacją części terytorium wschodniego cesarstwa rzymskiego, a przede wszystkim Bałkanów w wyniku najazdów Hunów, których powodzenie z kolei było następstwem słabości 'hard power' ('twardej siły') wschodniego Rzymu³⁵. Przekonanie to podzielały elity zachodniorzymskie, o czym świadczy nie tyle politycznie motywowany krok przyjęcia z aplauzem *Codex Theodosianus* na Zachodzie i jego upowszechnienie (a tym samym również analizowanej konstytucji)³⁶, co podzielenie rozwiązań przewidzianych w C. Th. 5.7.1 przez *interpretatio* do niej, która została sporządzona przypuszczalnie u schyłku V w. w Galii³⁷.

Interpretatio ad C. Th. 5.7.1: „Quicumque necessitate captivitatis ducti sunt et non sua voluntate, sed hostili depraedatione ad adversarios transierunt, quaecumque in agris vel mancipiis antea tenuerunt, sive a fisco possideantur, sive aliquid ex his per principem quicumque donatum est, sine ullius contradictione personae tempore, quo redierint, vindicent ac praesumant, si tamen cum adversariis non sua voluntate fuerint, sed captivitate se detentos esse probaverint”.

³⁵ 'Hard power' to według współczesnych koncepcji politologicznych potencjał danego państwa, wynikający z czynników geostrategicznych i ekonomicznych. Zob. np. E.J. Wilson III, *Hard Power, Soft Power, Smart Power*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science” 2008, 616.1, s. 110–124. Łączną liczbę wprowadzonych przez samych tylko Hunów w pierwszej połowie V w. szacuje się w przypadku prowincji bałkańskich na 150 000–200 000 osób. Por. N. Lenski, *Captivity among the Barbarians*, s. 235, 242–243. Można jeszcze zaznaczyć, że Teodozjusz II okazał się przewidującym władcą, włączając obie konstytucje do swego zbioru – nacisk huński nasilniejszy był bowiem w latach czterdziestych V w. Por. nadal niezastąpiony dla chronologii wydarzeń: E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, vol. 1, Paris 1959, s. 289–293.

³⁶ Sporny jest przy tym moment wejścia w życie zbioru na Zachodzie. Zob. L. Atzeri, *Gesta senatus Romani de Theodosiani publicando. Il Codice Teodosiano e la sua diffusione ufficiale in Occidente*, Berlin 2008; R.W.B. Salway, *The Publication of the Theodosian Code and Transmission of its Texts Some Observations*, w: *Société, économie, administration dans le Code Théodosien*, éd. S. Crogiez-Pétrequin, P. Jaillette, Lille 2012, s. 21–61; idem, *The Publication and Application of the Theodosian Code*, „MEFRA” 2013, 125.2, <http://mefra.revues.org/1754> [dostęp: 30 IX 2018].

³⁷ O *interpretationes* zob. np.: F. Wieacker, *Lateinische Kommentare zum Codex Theodosianus. Untersuchungen zum Aufbau und Überlieferungswert der Interpretationen zum Codex Theodosianus*, w: *Symbolae Friburgensis in honorem Ottonis Lenel*, Leipzig 1931, s. 259–356; J.F. Matthews, *Interpreting the Interpretationes of the Breviarium*, w: *Law, Society, and Authority in Late Antiquity*, ed. R.W. Mathisen, Oxford 2001, s. 11–32 oraz szczegółowa analiza szeregu *interpretationes* przez L. di Cintio, *Note sui contenuti della 'Interpretatio'; divinazione e custodia carceraria*, „RDR” 2008, 8, s. 1–20; eadem, *Ancora sulla 'Interpretationes'*, „RDR” 2010, 10, s. 1–16; eadem, *Riflessioni sul libro IX della Interpretatio alaricana*, „RDR” 2012, 12, s. 1–68. Swoje uwagi poświęcone *interpretationes* do księgi IX *Codex Theodosianus* zebrała ona w osobnej pracy: eadem, *L'«Interpretatio Visigothorum» al «Codex Theodosianus»*. *Il libro IX*, Milano 2013, zwłaszcza podsumowanie s. 223–228.

Ktokolwiek pod przymusem uprowadzenia i nie z własnej woli, lecz z powodu wrogiego najazdu zostałaby uprowadzony do nieprzyjaciół, cokolwiek w ziemi lub niewolnikach przedtem mieli, a jest to we władaniu fiskusa albo zostało komukolwiek podarowane przez princepsa, mają bez żadnego powództwa przeciwnego prawo je windykować, a nawet wcześniej zabrać; jednak tylko wtedy, gdy dowiedzie, iż nie byli z nieprzyjaciółmi z własnej woli, lecz przetrzymywani przemocą jako uprowadzeni.

Interpretatio potwierdza zatem pośrednio obserwowany w tym stuleciu na Zachodzie stopniowy zmierzch inkluzywnej mocy Imperium Rzymskiego, gdzie po 416/418 r. (Wizygoci w Akwitanii³⁸) można mówić już o wyodrębnianiu się na poły niezależnych od cesarstwa tworów politycznych, wspieranych w części przez dostosowujące się do zmieniającej się sytuacji miejscowe elity rzymskie (ale, o czym też warto pamiętać, cieszących się ze względów pragmatycznych wsparciem finansowym ze strony administracji cesarskiej³⁹). Podobna współpraca miała miejsce również na innych terenach stopniowo zanikającego imperium zachodniego, a nowe barbarzyńskie królestwa wykorzystywały w części rzymskie wzorce organizacji administracji, także dzięki współpracy z miejscowymi elitami 'postrzymskimi'⁴⁰.

³⁸ Zob. np. R.W. Mathisen, H.S. Sivan, *Forging a New Identity. The Kingdom of Toulouse and the Frontiers of Visigothic Aquitania (418–507)*, w: *The Visigoths. Studies in Culture and Society*, ed. A. Ferreiro, Leiden 1999, s. 1–62, z dalszą literaturą.

³⁹ Por. F. López Sánchez, F., *Theodosius II and the Consolidation of the Visigothic Power in the West: The Numismatic and the Monetary Evidences*, w: *The Theodosian Age (A.D. 379–455). Power Place, Belief and Learning at the End of the Western Empire*, eds. R. García-Gascó, S. González Sánchez, D. Hernandez De la Fuente, BAR International Series 2493, Oxford 2013, s. 67–72; S. Fischer, F. López Sánchez, *Subsidies for the Roman West? The Flow of Constantinopolitan Solidi to the Western Empire and Barbaricum*, „*Opuscula. Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome*” 2016, 9, s. 157–177. Wypłacanie subsydiów dla barbarzyńców było akceptowaną w późniejszych dziejach Bizancjum jedną z metod unikania konfrontacji militarnej na dużą skalę z wrogami zewnętrznymi. Por. E.N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge, MA–London 2009, zwłaszcza s. 416–417.

⁴⁰ Podstawową literaturę dotyczącą tej problematyki zebrał ostatnio: W. Pohl, *Migrations, Ethnic Groups, and State Building*, w: *Cambridge Companion*, s. 247–263. Postawy elit rzymskich na przykładzie Galii i z krótkimi uwagami w stosunku do innych terytoriów opisał R.W. Mathisen, *Roman Aristocrats in Barbarian Gaul. Strategies for Survival in an Age of Transition*, Austin 1993; zob. też część rozdziałów w opracowaniach zbiorowych w: *Fifth Century Gaul: Crisis of Identity?*, eds. J. Drinkwater, H. Elton, Cambridge 2002; *Gallien in Spätantike und Frühmittelalter: Kulturgeschichte einer Region*, Hrsg. St. Diefenbach, G.M. Müller, Berlin 2013. Częściowo uwaga ta odnosi się nawet do Afryki zdobytej przez ariańskich Wandalów po 429 r. Zob. ostatnio na szerokim tle historycznym: J.-M. Lassère, *Africa, quasi Roma. 256 av. J.-C. – 711 apr. J.-C.*, Paris 2015, s. 653–694, z odwołaniami do bogatej literatury przedmiotu. Realia rzymskiej władzy w Galii późnoantycznej przedstawił w piśmiennictwie polskim D. Zołoteńki, *Galia u schyłku panowania rzymskiego. Administracja cywilna i wojskowa oraz jej reprezentanci w latach 455–486*, Kraków 2011.

Interpretatio ad C. Th. 5.7.1 (wraz z C. Th. 5.7.1) powtórzona została przez *Brewiarz Alaryka* z 506 r. (Brev. 5.5.1)⁴¹. Dostosowała ona treść analizowanej konstytucji do ówczesnych potrzeb, wskazując, jak zmieniło się jej rozumienie, co jest świadectwem adekwatności rozwiązania przewidzianego w C. Th. 5.7.1 w realiach państwa szczepowego Wizygotów. A zatem również tam mogły się zdarzać zmiany w stosunkach własnościowych w wyniku porywania Rzymian – właścicieli gruntów i niewolników w trakcie wrogich najazdów oraz pozostawiania przez nich wśród najeźdźców z własnej woli⁴². Tekst *interpretatio* jest również interesujący z innego względu. Otóż konieczność podkreślenia dopuszczalności windykowania lub fizycznego odzyskania rzeczy przez osoby wracające z niewoli nieprzyjacielskiej –

⁴¹ Zachowane rękopisy *Breviarium Alarici* z 506 r. są jednym z głównych źródeł naszej wiedzy o wersjach konstytucji zachowanych w *Codex Theodosianus* oraz ich *interpretationes*. Zob. tylko z nowszych prac: D. Liebs, *Lex Romana Visigothorum*, w: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Hrsg. H. Beck [et al.], Bd. 18, Berlin 2001, s. 322–326; idem, *Zur Überlieferung und Entstehung des Breviarium Alaricianum*, w: „Atti dell’Accademia romanistica costantiniana. 14. Convegno internazionale in memoria di Guglielmo Nocera”, Napoli 2003, s. 653–671; *Le Bréviaire d’Alaric. Aux origines du Code Civil*, eds. M. Rouche, B. Dumezil, Paris 2008; J.M. Coma Fort, *Codex Theodosianus: historia de un texto*, Madrid 2014, zwłaszcza s. 217–252. Por. też J. Gaudemet, *Code Theodosien et Breviaire d’Alaric*, w: *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, vol. 4, Torino 1971, s. 360–376; D. Rossi, *Il sistema delle fonti normative nel Breviario Alariciano alla luce dell’interpretatio a CTh 1,4,3, „BIDR” 1993–1994*, 96–97, s. 551–560. O sposobie pracy komisji układającej *Brewiarz Alaryka* zob. w różnych kontekstach z nowszych prac: J.-D. Rodríguez Martín, *A Handbook for Alaric’s Codification, „RIDA” 1999*, 46, s. 451–463; C. Nemo-Pekelman, *How Did the Prudentes Work on the Breviarium Alaricanum? The Example of the Laws on Jews, „Historical Research” (Special Issue: Early Medieval Law in Context*, ed. J. Benham) 2013, 86.233, s. 408–415. Na temat manuskryptów będących podstawą rekonstrukcji tekstu *Codex Theodosianus* zob. ostatnio: J.M. Coma Fort, *op. cit.*, s. 43–361, z wcześniejszą literaturą.

⁴² W ciągu V w. nastąpił zanik dużych posiadłości wiejskich – *villae*. Por. R. Collins, *Hiszpania w czasach Wizygotów. 409–711*, tłum. J. Lang, Warszawa 2007, s. 160–166, z dalszą literaturą. Zmiany własnościowe, o których stanowiła *interpretatio*, nie następowały w wyniku zorganizowanego osadnictwa barbarzyńskiego, które miało pokojowy charakter (nawet w wandalckiej Afryce nie prowadziły do utraty własności gruntów przez obywateli rzymskich). Por. W.A. Goffart, *Administrative Methods of Barbarian Settlement in the Fifth Century: The Definitive Account*, w: *Gallien in Spätantike und Frühmittelalter: Kulturgeschichte einer Region*, Hrsg. St. Diefenbach, G.M. Müller, Berlin 2013, s. 45–56. Podsumował on dyskusję toczoną od wydania w 1980 r. swojej pracy: W.A. Goffart, *Barbarians and Romans* (dotyczącej natury osadnictwa barbarzyńskiego na terenie Imperium Zachodniorzymskiego oraz w okresie bezpośrednio po jego upadku). Trafnie ogólnie sytuację na Półwyspie Iberyjskim scharakteryzował przykładowo J. Arce, *Bárbaros y romanos en Hispania (400–507 A.D.)*, Madrid 2005, s. 281: „Ni caos ni bárbaros germanicos destructores. Ni Apocalipsis ni fin del mundo. La historia del siglo V en Hispania se presenta como una característica distintiva; es una historia de un siglo en transición de una sociedad y de unas estructuras políticas, administrativas y económicas, de una concepción de la vida, de la ciudad y de unas creencias y prácticas religiosas, a otras diferentes, pero marcadas en muchos aspectos por la continuidad, por la permanencia, o el interés por esa misma permanencia”.

potwierdzające skądinąd rozróżnianie w *interpretatio* własności od posiadania – wskazuje na opór wobec stosowania *ius postliminii* lub brak zrozumienia jego istoty⁴³. Podobnie można też interpretować powielenie w części treści C. Th. 5.7.1 w *Lex Romana Burgundionum*, datowanej na początek VI w.⁴⁴: zamieszczono tam tylko uwagę o przywróceniu prawa własności w stosunku do niewolników wracających z *captivitas*, a następnie ogólnie omówiono sytuację wyzwolenców w przypadku powrotu z niewoli nieprzyjacielskiej⁴⁵. Całkowicie natomiast pominięto kwestię uprawnień innych osób wracających z niewoli nieprzyjacielskiej, zawężając w istotny sposób zakres *ius postliminii* w stosunku do rzymskiego pierwowzoru.

Odmiennie należy interpretować fakt zamieszczenia wyciągu z analizowanej konstytucji w *Kodeksie Justyniańskim* z 529 r. (*Codex repetitae praelectionis*), w nieco tylko zmodyfikowanej formie wobec wersji znanej z *Codex Theodosianus*:

C. 8.50.19: „Imperatores Valentinianus, Valens, Gratianus AAA. ad Severianum ducem. Si quos forte necessitas captivitatis abduxit, sciant, si non transierunt, sed hostilis inruptionis necessitate transducti sunt, ad proprias terras festinare debere, recepturos iure postliminii ea, quae in agris vel mancipiis seu aliis rebus ante tenuerunt, etsi a fisco nostro possideantur. 1. Nec timeat quisquam alicuius contradictionis moram, cum hoc solum requirendum sit, utrum aliquis cum barbaris voluntate fuerit an coactus. Dat. XVI. Kal. Iul. Remis, Gratiano A. et Dagalaifo cons.”

Cesarze Walentynian, Walens i Gracjan Augusty do duksa Severianusa. Jeśli jacyś ludzie zostali uprowadzeni pod przymusem, powinni wiedzieć, że jeśli nie przenieśli się dobrowolnie lecz z powodu wrogiego najazdu zostali uprowadzeni, powinni szybko wrócić do własnych gruntów i na mocy *ius postliminii* ma być im zwrócone to, co przedtem

⁴³ Nie sposób natomiast określić, jakie wrogie najazdy miał na myśli twórca/twórcy *Interpretatio ad C. Th. 5.7.1* oraz co przez pojęcie *adversarii* rozumieli twórcy *Breviarium Alaricianum* w 506 r. Uwzględniając kontekst historyczny, można się zastanawiać, czy nie myśłano o Frankach, którzy od schyłku V w. stali się najważniejszym zagrożeniem dla królestwa Wizygotów, a po 507/508 r. w wyniku krótkotrwałej wojny odebrali im Akwitanie. Por. np. R. Collins, *op. cit.*, s. 33–34.

⁴⁴ „Titulus XLI De iure postliminii. Si quis servus post captivitate redierit, ad ius domini revertatur; et si ingenuus redierit, iura libertatis integra se noverit recepisse, nec ea tempora ei ad quamcumque causam obesse, quibus in regione alia captivitate detentus est” (Jeśli niewolnik wraca z niewoli nieprzyjacielskiej, powraca do prawa własności; i jeśli wyzwolenców wraca, w całości odnawia prawa wolności, aby jej czas nie zależał od jakiegokolwiek przyczyny, w wyniku której w innym regionie był przetrzymywany w niewoli nieprzyjacielskiej). Na temat tego zbioru zob. edycje i literaturę zebrane na stronach internetowych: <http://www.leges.uni-koeln.de/en/lex/lex-burgundionum/>; http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03238.html [dostęp: 30 IX 2018]. Por. też ostatnio: I. Wood, *The Legislation of Magistri Militum: The Laws of Gundobad and Sigismund*, „Clio@Thémis” 2016, 10, http://www.cliothemis.com/IMG/pdf/5_-Wood-2.pdf [dostęp: 30 IX 2018].

⁴⁵ Występowanie niewolnictwa (oraz wyzwoleń) w Europie Zachodniej okresu wczesnego średniowiecza jest bezdyskusyjne, jakkolwiek jego charakter jest sporny. Por. np. Th.J. MacMaster, *op. cit.*; A. Rio, *Slavery After Rome, 500–1100*, Oxford 2017, z dalszą literaturą.

mieli w ziemi i niewolnikach albo innych rzeczach, jeśli jest w posiadaniu fiskusa. Nikt nie powinien się obawiać zwłoki z powodu czyjegokolwiek powództwa przeciwnego, a tylko wymagane jest sprawdzenie, czy był on z barbarzyńcami dobrowolnie czy przymusowo. Wydano szesnastego dnia przed kalendarzami lipca w Reims, za konsulatu Gracjana Augusta i Dagalafusa.

Fragment ten znalazł się w obszernym tytule C. 8.50: *De postliminio et de redemptis ab hostibus* (O postliminium i o [osobach] wykupionych od wrogów), a jak widać w tej wersji ustawy rozszerzono wykaz składników majątku podlegającego zwrotowi obok ziem i niewolników o *aliae rei* („inne rzeczy”⁴⁶) oraz usunięto, zapewne ze względów redakcyjnych, fragment nadający prawo zastosowania *ius postliminii* wobec osób obdarowanych przez panującego⁴⁷. Świadczy to o rozszerzeniu uprawnień wobec Rzymian wracających z niewoli nieprzyjacielskiej, które dotyczyć miało wszystkich składników ich majątku będących przedmiotem własności (jak wskazano wyżej, formalnie pojmowanej jako prawo jednolite od 531 r.). C. 8.50.19, a zwłaszcza modyfikacje w niej treści w stosunku do konstytucji wydanej pierwotnie w 366 r. świadczą pośrednio o tym, że także za Justyniana I zdarzały się przypadki dobrowolnego pozostawiania Rzymian wśród barbarzyńców, nawet osób względnie zamożnych i stąd uznano, iż rozwiązania przewidziane w tej konstytucji są adekwatne do realiów VI w.

Analizując tytuł C. 8.50, można też zauważyć, że *postliminium* musiało być ważną kwestią dla komisji pod przewodnictwem Tryboniana: zbierał

⁴⁶ Na pewno miano na myśli jedynie rzeczy materialne (*res corporales*), gdyż przedmiotem praw rzeczowych mogły być w antycznym prawie rzymskim tylko rzeczy materialne (jakkolwiek nie znano wówczas „abstrakcyjnych pojęć przedmiotu prawa rzeczowego ani przedmiotu obrotu prawnego” – cytata za: W. Dajczak, *Rzymska res incorporalis a kształtowaniu się pojęć ‘rzeczy’ i ‘przedmiotu praw rzeczowych’ w europejskiej nauce prawa prywatnego*, Poznań 2007, s. 68 (*ibidem*, s. 23–89 na temat podziału *res corporales–res incorporales* w antycznym prawie rzymskim, z dalszą literaturą).

⁴⁷ Por. tylko z nowszych prac: A.M. Giomaro, *Il Codex repetitae praelectionis. Contributi allo studio dello schema delle raccolte normative da Teodosio a Giustiniano*, Roma 2001, zwłaszcza s. 182; eadem, *Differenze di sistema fra il codice di Teodosio II (439) e il codice di Giustiniano (534). I grandi spostamenti di materia fra lo schema dell’uno e dell’altro codice*, w: „Atti dell’Accademia romanistica costantiniana: 14. Convegno internazionale in memoria di Guglielmo Nocera”, Napoli 2003, zwłaszcza s. 177–179. Zob. też na temat sposobu pracy nad *Codex Iustinianus* ostatnio: S. Corcoran, *The Novus Codex and the Codex Repetitae Praelectionis. Justinian and His Codes*, w: *Figures d’empire, fragments de mémoire. Pouvoirs et identités dans le monde romain impérial (IIe s. av. n.è.–VIe s. ap. n.è.)*, eds. S. Benoist, A. Daguet-Gagey, Ch. Hoët-van Cauwenbergh, Lille 2011, s. 425–444; E. Germino, *Codex Theodosianus e Codex Iustinianus: un’ipotesi di lavoro*, w: *Società e diritto nella tarda antichità*, ed. L. De Giovanni, Napoli 2012, s. 61–88. Cenne są też krótkie spostrzeżenia D. Liebs, *Das Recht der Römer und die Christen*, Tübingen 2015, s. 251–253 i w części przekrojowe uwagi R. González Fernández, *Las estructuras ideológicas del Código de Justiniano*, Murcia 1997, s. 31–50.

on wyjątki z 20 konstytucji dotyczących tego prawa i jego modyfikacji, wydanych od początku II w. do początku V w., od C. 8.50.1 (a. 193–211) do C. 8.50.20 (a. 409). Nie można założyć, że Trybonian, uznawany za znawcę oraz miłośnika przeszłości Rzymu i odpowiedzialny za ostateczny kształt *Codex repetitae praelectionis* umieścił je tam bez wiedzy Justyniana; komisja pod jego przewodnictwem była bowiem tylko narzędziem realizacji programu politycznego cesarza związanego z akcją kompilacji prawa⁴⁸. Sam *Codex Iustinianus* zaś w czasach justyniańskich, jak to zgrabnie ujął ostatnio Simon Corcoran „[...] was a resource that was actively used in real situations that reached the courts”⁴⁹.

Zebranie ustawodawstwa cesarskiego dotyczącego *ius postliminii* miało zatem służyć według wyobrażeń Justyniana za wskazówkę dla urzędników cesarskich w rozstrzyganiu sporów dotyczących praw osób wracających z niewoli nieprzyjacielskiej w jego czasach. Uwzględniając w nim C. 8.50.19, pośrednio władze rzymskie zdawały się przyznawać, że 'soft power' Imperium było wówczas również osłabione.

Zastanawiająca jest też liczba konstytucji zebranych w tytule C. 8.50. Można stąd wnioskować o wadze przykładanej przez Justyniana I do *ius postliminii*, którego sens i znaczenie tłumaczono też niezwykle dokładnie w I. 1.12.5⁵⁰. W późniejszych nowelach modyfikował on zakres stosowania *ius postliminii* w przypadku małżeństw, zapewne pod wpływem chrześcijańskiej koncepcji małżeństwa (Nov. Iust.: 22.14 – a. 536; 117.11 – a. 542). Justynian I wprowadzał też rozwiązania prawne, tak jak i wcześniejsi panujący, wspierające wykup jeńców z niewoli (C.: 1.3.28 – a. 468; 1.2.21 – a. 529; 1.3.48. – a. 531; I. 2.1.8; Nov. Iust.: 7.8 – a. 535; 65.1 – a. 538; 120.10 – a. 544; 131.11 – a. 545)⁵¹.

⁴⁸ Zob. T. Honoré, *Tribonian*, London 1978, zwłaszcza s. 40–69, 243–256; M. Maas *Roman History and Christian Ideology in Justinianic Reform Legislation*, „DOP” 1986, 40, zwłaszcza s. 27–28; A. Gkoutzioukostas, *Ο θεσμός του κοιαιστωρα του ιερού παλατίου: Η γένηση, οι αρμοδιότητες και η εξέλιξη του*, Thessaloniki 2001 (na temat Tryboniana szerzej s. 50, przyp. 101, 58 – na marginesie uwag o tytularze kwestorów świętego pałacu oraz s. 103–104, 107, przyp. 312).

⁴⁹ S. Corcoran, *The Code of Justinian: The Life of a Text Through 1,500 Years*, w: *The Codex of Justinian: A New Annotated Translation, with Parallel Latin and Greek Text*, vol. 1, ed. B.W. Frier, Cambridge 2016, s. CXIX.

⁵⁰ *Postliminium* uznano tam za rodzaj fikcji prawnej o mocy retroaktywnej, która tylko z poważnymi ograniczeniami dopuszczana była w ustawodawstwie rzymskim, także przez Justyniana I. Por. J. Wiewiorowski *Prohibition of Retroactive Law – A Historical Key to Intertemporal Law*, w: *The Intertemporal Problems in Law*, eds. J. Mikołajewicz, W. Szafranski, A. Godek, Poznań 2017, s. 25–54, z dalszą literaturą.

⁵¹ Zob. M. Wójcik, *Fundacje dobroczynne w rzymskim prawie poklasycznym*, Lublin 2003, s. 77–91; eadem, *Dobra na rzecz wykupu jeńców w rzymskim prawie poklasycznym*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2004, 14.1, s. 155–169; Y. Rotman, *Byzantine Slavery and the Mediterranean*

Liczba konstytucji przytaczanych w analizowanym tytule *Codex Iustinianus* świadczy też prawdopodobnie o kłopotach z akceptacją *postliminium* na greckim wschodzie oraz, uwzględniając liczne konflikty zbrojne z barbarzyńcami za Justyniana I, o praktycznej ich doniosłości. W gospodarce imperium wczesnobizantyńskiego, podobnie jak i w gospodarce rzymskiej, najważniejszą rolę odgrywała produkcja rolna, częściowo z wykorzystaniem pracy niewolniczej⁵². C. 8.50.19 potwierdzała zaś na mocy *ius postliminii* nienaruszalność własności prywatnej, z wyjątkiem sytuacji, gdy właściciele gruntów, niewolników i innych rzeczy dobrowolnie pozostawali u barbarzyńców⁵³.

W tym miejscu warto wspomnieć, że przeciwdziałaniu zagrożeniu ze strony barbarzyńców służyć miały m.in. justyniańskie reformy administracji prowincjonalnej oraz program budownictwa obronnego na Bałkanach⁵⁴. Realne znaczenie C. 8.50.19 w przypadku tego ostatniego obszaru, a zwłaszcza limesu naddunajskiego, musiało być ograniczone, gdyż drastycznie spadła tam gęstość osadnicza⁵⁵. Zjawisko porywania jeńców

World, english trans. by J.M. Todd, Cambridge, MA–London 2009, s. 31–34; J. Wiewiorowski, *The Roman Army*, z dalszą literaturą.

⁵² Por. C. Morrison, J.-P. Sodini, *The Sixth-Century Economy*, w: *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, vol. 1, ed. A. Laiou, Washington 2002, zwłaszcza s. 181–184. O roli dużej własności ziemskiej w okresie wczesnobizantyńskim por. też ogólnie: P. Sarris, *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge 2006, s. 81–199.

⁵³ Niewolnictwo występowało w późniejszych dziejach Bizancjum, z tym że pod wpływem chrześcijaństwa zmieniał się na lepsze status niewolników, a w tym w okresie średniobizantyńskim odstąpiono, przynajmniej w części, od rzymskiej konstrukcji *ius postliminii*. Zob. *Ecloga* 8. Por. szerzej Y. Rotman, *op. cit.*, zwłaszcza s. 27–56, 131–176. Zagadnienie niewolnictwa do początku okresu ikonoklazmu w wielu aspektach porusza też Th.J. MacMaster, *op. cit.* (s. 142 o zmianach w kwestii *postliminium*). Instytucja niewolnictwa funkcjonowała przy tym do schyłku państwowości bizantyńskiej. Por. przekrojowy szkic G. Prinzing, *On Slaves and Slavery*, w: *The Byzantine World*, ed. P. Stephenson, London–New York 2010, s. 92–102.

⁵⁴ Por. J. Wiewiorowski, *The Defence of the Long Walls of Thrace (Μακρά Τείχη τῆς Θράκης) under Justinian the Great (527–565 A.D.)*, „*Studia Ceranea*” 2012, 2, s. 181–194 = „*Bulgaria Mediaevalis*” 2012, 3, s. 235–247, z odwołaniami do dalszych prac.

⁵⁵ Równolegle następowały zmiany charakteru miast, przekształcających się w większej mierze w centra administracyjne o charakterze obronnym. Zob. np.: F. Curta, *Limes and Cross: The Religious Dimension of the Sixth-Century Danube Frontier of the Early Byzantine Empire*, „*Starinar*” 2001, 51, s. 45–68; idem, *Peasants as „Makeshift Soldiers for the Occasion”: Sixth-Century Settlement Patterns in the Balkans*, w: *Urban Centers and Rural Contexts in Late Antiquity*, eds. T.S. Burns, J.W. Eadie, Michigan 2001, s. 199–217; A.G. Poulter, *Economic Collapse in the Countryside and the Consequent Transformation of City into Fortress in Late Antiquity*, w: *The Transformation of Economic Life under the Roman Empire. Proceedings of the Second Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 B.C.–A.D. 476)*, Nottingham, July 4–7, 2001, eds. L. de Blois, J. Rich, Amsterdam 2002, s. 244–259; idem,

przez barbarzyńców musiało występować jednak i na tym obszarze, skoro do *postliminium* odnosi się wspomniana już wcześniej Nov. Iust. 65 (a. 538). Została ona wydana na osobistą prośbę Martinusa, biskupa dolnodunajskiego Odessos (Warna), który uzyskał m.in. zgodę Justyniana I na sprzedaż nieruchomości przekazanych pierwotnie kościołowi na rzecz wykupu jeńców bądź na wsparcie ubogich, a nieprzynoszących pewnego dochodu, prawie zrujnowanych budynków, położonych daleko od budynku kościoła albo odległych od murów miast winnic narażonych na najazdy barbarzyńskie; cesarz określił przy tym szczególne warunki sprzedaży takich nieruchomości, zastrzegając m.in., że środki uzyskane w ten sposób będą przeznaczone na wykup jeńców lub wsparcie ubogich⁵⁶.

Cataclysm on the Lower Danube: The Destruction of a Complex Roman Landscape, w: *Landscapes of Change. Rural Evolutions in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, ed. N. Christie, Aldershot 2004, s. 223–253.

⁵⁶ Nov. Iust. 65: „Idem Aug. (Iustinianus) Iustiniano v. c. rectori Mysiae. (Praefatio.) Scimus antea legem promulgasse, per quam omnes alienationes ecclesiasticas inhibuimus. Sed postea alia lege perspeximus, quatenus liceat pro soluto res ecclesiasticas vel alias quae piis domibus deputatae sunt persolvere. Sed etiam hoc in nostram venit memoriam, quod Martino viro sanctissimo episcopo Odissitanae civitatis formam et ante legem nostram dedimus prohibentem eum ecclesiasticas res vendere, ne qui ex potentioribus ei necessitatem imponant secundum suum propositum res ecclesiasticas alienare. Sed etiam in nostram venit memoriam alia res quam pro divinis fecimus vasis, pro quibus omnibus abdicavimus, ne cui liceat sacrosancta vasa vel venumdare vel obligare, nisi tantummodo in redemptionem captivorum, quia animae redemptio aliis omnibus rebus pretiosior est. Caput I. Sed haec quidem antea subsecuta sunt: quae narratio necessaria nobis fuit ad praesentis specialis legis memoriam. Venit etenim in praesenti memoratus sanctissimus vir in hanc sacratissimam civitatem et edocuit nos, multos terras sine certo reditu vel domunculas vel vineas relinquere ad redemptionem captivorum vel pauperum alimonias, et alienatione prohibita memoratos actus licet piissimi sint attamen inhiberi: iam petivit sibi permitti per legem speciale hoc facere. Sancimus itaque, si quis reliquerit ad redemptionem captivorum vel sustentationem pauperum res immobiles, si quidem certus reditus est ex relictis rebus colligendus, manere legatum vel hereditatem vel donationem nulla alienatione mutilanda, cum possit ex redditibus redemptio vel sustentatio fieri. Sin autem vel certus reditus non est, vel domus paene diruta et longe ab ecclesia posita, vel vineae quarum fructus non semper similes sed varii colliguntur et incursionibus forsitan barbaricis dediti: in his tantummodo speciebus permittimus et venditionem hac speciali lege in memorata provincia fieri, si tamen domus intra fines ecclesiae vel vineae iuxta muros civitatis minime posita sint; ita ut in venditionis instrumento ipsa verba testatoris exprimantur, ubi ei placuit venditionem fieri et redemptionem ex his captivorum vel alimonias pauperum celebrari. Et si hoc ita subsecutum fuerit, habeat venditio firmitatem et liceat sine metu alterius legis et oeconomis ecclesiasticis et viro sanctissimo episcopo vendere et emptoribus habere easdem res firmo iure. Habebunt autem dei omnipotentis crimen oeconomi ecclesiae, si pretia quae acceperint in aliam causam consumpserint, licet piissima sit, et non in praedictas duas tantummodo causas, ad imitationem legis quae super sacrosanctis vasis alienandis lata est. Sic etenim et venditio necessaria procedat et actus piissimi non defraudentur et animae hominum non depereant, cum et terrarum possessio et rerum mobilium non talem habeat curam nec ita sint necessariae ut captivorum redemptio et vita egentium, quae et animas

Podsumowując, należy stwierdzić, że analizowany fragment konstytucji w C. Th. 5.7.1 jest świadectwem braku zaufania niektórych z przedstawicieli lokalnych elit prowincjonalnych do władzy rzymskiej i jej zdolności do zapewnienia *Pax Romana* w obliczu najazdów barbarzyńskich w północnowschodniej Galii (z pewnością w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych IV w.), a także braku zrozumienia tam dla *ius postliminii*. Wzmiankowane w nim zjawisko pozostawania przez bogatszych obywateli rzymskich w takich okolicznościach wśród barbarzyńców z własnej woli świadczy też pośrednio o osłabieniu wówczas 'soft power' Imperium Romanum. Zamieszczenie wyciągu z konstytucji w *Codex Theodosianus* w 438 r. wskazuje na uznanie przez elity konstantynopolitańskie, iż przewidziana w niej reakcja na takie postawy była adekwatna do analogicznych zjawisk, występujących z pewnością na Bałkanach w okresie najazdów Hunów w latach przed jego ogłoszeniem. Przyjęcie zaś Kodeksu Teodozjusza na Zachodzie wskazuje, że przypuszczalnie i tam takie postawy się zdarzały. Powstanie *Interpretatio ad C. Th. 5.7.1* oraz włączenie jej razem z C. Th. 5.7.1 do *Brewiarza Alaryka* z 506 r. jest natomiast pośrednim dowodem na to, że mogły zdarzać się zmiany w stosunkach własnościowych w wyniku porywania Rzymian, właścicieli gruntów i niewolników w trakcie wrogich najazdów w okresie po upadku rzymskich struktur administracyjnych – oraz pozostawania przez nich wśród najeźdźców z własnej woli – a także niezrozumienia tam istoty *ius postliminii* (pośrednio to ostatnie spostrzeżenie potwierdza inspirowany przypuszczalnie przez C. Th. 5.7.1 zapis tytułu 41. *Lex Romana Burgundionum*). Zamieszczenie zaś C. 8.50.19 w *Codex Iustinianus* z 529 r. wskazuje, że rozwiązanie konstytucji z 366 r. uznano za adekwatne w realiach imperium Justyniana I lat trzydziestych VI w., co potwierdza, iż 'soft power' państwa rzymskiego w jego czasach również nie było w najlepszym stanie.

Symptomatyczne jest, że zarówno zmierzch Imperium Rzymskiego na Zachodzie, jak i kryzys państwowości bizantyńskiej obserwowany za panowania bezpośrednich następców Justyniana I nie były efektem znaczących porażek militarnych, ale postępujących przeobrażeń 'romanas' i spadku atrakcyjności modelu życia oferowanego przez państwo rzymskie. Biorąc pod uwagę te historyczne przykłady i powiedzenie *historia magistra vitae est*, nie warto chyba i współcześnie zaniedbywać

salvant et deo omnipotenti placabiles sunt. (Epilogus.) Gravitas itaque tua quae per hanc specialem legem nostra decrevit aeternitas tam effectui mancipare quam observari procurat. Dat. X. kal. April. CP. Imp. dn. Iustiniani pp. Aug. anno XI. Iohanne v. c. consule". Zob. też: K. Ilski, *Biskupi Mezji i Scytii IV–VI w.*, Poznań 1995, s. 41–42; M. Wójcik, *Fundacje*, s. 84; eadem, *Dobra na rzecz wykupu*, s. 160; T.C. Lounghis, B.N. Blysidu, St. Lampakes, *Regesten der Kaiserkunden des Öströmischen Reiches von 476 bis 565*, Nicosia 2005, s. 290 (nr 1166), z dalszą literaturą.

znaczenia 'soft power'⁵⁷. Nieprzypadkowo też „American dream”⁵⁸ i ukute na jego przykładzie pojęcie 'soft power' zachowują swoją atrakcyjność do dzisiaj⁵⁹.

Nie oznacza to oczywiście, że samo 'soft power' wystarcza dla utrzymania pozycji państwa; niezbędna jest też dbałość o 'hard power'. Poza wspomnianym przykładem słabości militarnej cesarstwa wschodniorzymskiego w konfrontacji z Hunami w V w. odniosę się w tym miejscu do aktualnego przykładu. Współczesny kształt urządzeń społecznych i politycznych UE jest unikalny i pociągający dla uchodźców oraz imigrantów, postrzegających państwa europejskie jako wymarzone miejsce życia. Unia Europejska jako całość, a zwłaszcza część państw należących do tzw. starej UE, dysponuje zatem znacznym potencjałem 'soft power'. Jednakże słabość 'hard power' UE utrudnia prowadzenie racjonalnej polityki w tym zakresie, a nawet przestrzegania wypracowanych reguł przez państwa członkowskie. Zalicza się do nich niestety także Polska, której aktualni władarze krótkowzrocznie zapominają o znaczeniu 'soft power' RP w wielu dziedzinach, zarówno w wymiarze polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej.

⁵⁷ Powiedzenie wywodzi się od fragmentu Cicero, *De oratore* 2.9.36: „Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur? [...]”/ Czyj wreszcie głos, jeśli nie mówcy, powierzy nieśmiertelności historię, świadka czasów, światło prawdy, życie pamięci, nauczycielkę życia, posłankę dawnych dziejów (tłumaczenie za: B. Awianowicz w: Marek Tulliusz Cynceron, *O mówcy*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył B. Awianowicz, Kęty 2010, s. 259).

⁵⁸ O dziejach pojęcia 'amerykańskiego marzenia' zob. tylko z nowszej literatury: J. Cullen, *The American Dream. A Short History of an Idea that Shaped a Nation*, Oxford 2003.

⁵⁹ Por. na temat sporów wokół jej znaczenia współcześnie: A. Szahaj, *E Pluribus Unum? Dylematy wielokulturowości i politycznej poprawności*, Kraków 2004. Sukces amerykańskiego modelu, oparty jednak odmiennie od unifikującego wzorca 'romanitas' m.in. na dewizie *E pluribus unum* („z wielu, jeden”). O pochodzeniu i znaczeniu motta zob. np.: M.E. Deutsch, 'E pluribus unum', „The Classical Journal” 1923, 18.7, s. 387–407. Według dominującego poglądu jest to parafraza fragmentu wiersza przypisywanego niesłusznie Wergiliuszowi, a dotyczącego przyrzadzania sałaty – Appendix Vergiliana, *Moretum*, vers 103: „[...] color est e pluribus unus [...]”. Zob. R. Hörschele, *Moreto-Poetik. Das Moretum als intertextuelles Mischgericht*, w: *Die "Appendix Vergiliana". Pseudepigraphen im literarischen Kontext*, Hrsg. N. Holzberg, Tübingen 2005, s. 244–269, z wcześniejszą literaturą. Pomijam w tym miejscu podnoszony w piśmiennictwie fakt, że m.in. ta formuła pozwala – mimo napięć – na w miarę sprawne działanie tzw. 'Melting Pot', intuicyjnie i w miarę optymalny sposób uwzględniając ograniczenia wynikające z ewolucyjnie ukształtowanej natury *Homo sapiens*. Zob. J. Haidt, *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*, New York 2012, s. 134–136, z dalszą literaturą.

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

Wydania źródeł

- Amm. Marc. – Ammiani Marcellini Rerum Gestarum libri qui supersunt; ed.: *Ammien Marcellin, Histoire*, Tome V (Livres XXVI–XXVIII), texte établi, traduit et annoté par M.-A. Marié, Paris 1984 (Les Belles Lettres).
- Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, przełożył, wstępem i przypisami opatrzył I. Lewandowski, t. II, Warszawa 2002 (Prószyński i Ska).
- Appendix Vergiliana, sive Carmina minora Vergilio adtributa*, recognovit et adnotatione critica instruxit R. Ellis, Oxonio 1907 (Typographero Claredoniano), <https://archive.org/stream/appendixvergiliana00elliisoft#page/10/mode/2up> [dostęp: 30 IX 2018].
- Brev. Alaric. – *Breviarium Alarici (Lex Romana Visigothorum)*, instruxit G. Hänel, Lipsiae 1849 (Teubner).
- C. – *Codex Iustinianus*, w: *Corpus Iuris Civilis*, volumen secundum, recognovit P. Krueger, Berolini 1895 (Weidmann).
- C. Th. – *Codex Theodosianus*, ed.: *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, vol. 1–2, ediderunt Th. Mommsen et P.M. Meyer, Berolini 1904 (Weidmann).
- Cicero, *De oratore*, ed.: *Cicero in Twenty Eight Volumes, III: De Oratore in Two Volumes*, vol. 1, with an english translation by E.W. Sutton, completed, with an Introduction of H. Rackham, London–Cambridge, Mass. 1942 (W. Heinemann and Harvard University Press).
- Cycon Marek Tulliusz, *O mówcy*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył B. Awianowicz, Kęty 2010 (Wydawnictwo Marek Derewiecki).
- Ecloga*, ed. L. Burgmann, *Ecloga: Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V*, Frankfurt a. Main 1983 (Löwenklau Gesellschaft e.V.).
- I. – *Institutiones Iustiniani*, w: *Corpus Iuris Civilis*, volumen primum, recognovit P. Krueger et Th. Mommsen, Berolini 1895 (Weidmann).
- Lex Romana Burgundionum* – ed.: F. Bluhme, w: *Monumenta Germaniae Historica. Legum*, Tomus III, Hannoverae 1863 (impensis Bibliopoli Hahniani), <http://www.dmgh.de> [dostęp: 30 IX 2018].
- L.R. von Salis, w: *Monumenta Germaniae Historica. Legum Sectio I. Legum Nationum Germanicorum*, Tomi II, Pars I, Hannoverae 1892 (impensis Bibliopoli Hahniani) <http://www.dmgh.de> [dostęp: 30 IX 2018].
- Neira Faleiro C., *La 'Notitia Dignitatum': nueva edición crítica y comentario histórico*, Madrid 2005 (Consejo Superior de Investigaciones Científicas).
- Not. Dig. Occ. – *Notitia dignitatum in partibus Occidentis*, ed.: *Notitia Dignitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Provinciarum*, edidit O. Seeck, Berlin 1876 (Weidmann).
- Nov. Iust. – *Novella Iustiniani*, w: *Corpus Iuris Civilis*, volumen tertium, recognovit R. Schoell. Opus schoellii morte interceptum absolvit G. Kroll, Berolini 1895 (Weidmann).
- Novella Theodosii* – Ed.: C. Th., vol. 2.
- Priscus Panita, *Excerpta et fragmenta*, ed. P. Carolla, Berlin–New York 2008 (de Gruyter).

Opracowania

- Czasopisma cytowano według zasad przyjętych w: *L'Année Philologique*
- Amirante L. *Postliminium (diritto romano)*, w: *Novissimo digesto italiano*, vol. 13, eds. A. Azara, E. Eula, Torino 1966.
- Arce J., *Bárbaros y romanos en Hispania (400–507 A.D.)*, Madrid 2005.
- Atzeri L., *Gesta senatus Romani de Theodosiani publicando. Il Codice Teodosiano e la sua diffusione ufficiale in Occidente*, Berlin 2008.

- Biondi B., *Il diritto romano cristiano*, vol. 2: *La giustizia – le persone*, Milano 1952.
- Boeft J. den, Drijvers J.W., Hengst D. Den, Teitler H.C., *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXVII*, Leiden–Boston 2009.
- Böhme H.-W., Castritius H., *Laeten und Laetengräber*, w: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Hrsg. H. Beck [et al.], Bd. 17, Berlin–New York 2001.
- Brodka D., *Pragmatismus und Klassizismus im historischen Diskurs des Priskos von Panion*, w: *Jenseits der Grenzen. Geschichtsschreibung in Spätantike und Frühmittelalter*, Hrsg. A. Goltz, H. Leppin, H. Schlange-Schöningen, Berlin–New York 2009.
- Cameron A., *The Mediterranean World in Late Antiquity: AD 395–700*, London–New York 2012.
- Cannata C., *Possessio, possessor, possidere nelle fonti giuridiche del Basso Romano. Contributo allo studio del sistema dei rapporti reali nell'epoca postclassica*, Milano 1962.
- Casani A.M., 'Postliminium receptum Gallus Aelius in libro significationum, quae ad ius pertinent...'. *Origine storica del postliminium e sua classificazione*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2013, 21.
- Cintio L. di, *Ancora sulla 'Interpretationes'*, „*RDR*” 2010, 10, <http://www.ledonline.it/rivista-dirittoromano/> [dostęp: 30 IX 2018].
- Cintio L. di, *L'«Interpretatio Visigothorum» al «Codex Theodosianus». Il libro IX*, Milano 2013, <http://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/allegati/dicintio-interpretatio.pdf> [dostęp: 30 IX 2018].
- Cintio L. di, *Note sui contenuti della 'Interpretatio'; divinazione e custodia carceraria*, „*RDR*” 2008, 8, <http://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/> [dostęp: 30 IX 2018].
- Cintio L. di, *Riflessioni sul libro IX della Interpretatio alariciana*, „*RDR*” 2012, 12, <http://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/> [dostęp: 30 IX 2018].
- Chauvot A., *Opinions romaines face aux barbares au IVe siècle ap. J.-C.*, Paris 1998.
- Collins R., *Hiszpania w czasach Wizygotów. 409–711*, tłum. J. Lang, Warszawa 2007.
- Colombo M., *Alcune questioni ammianeae*, „*Romanobarbarica*” 1999, 16.
- Colombo M., *La campagna estiva del 357 in Germania I, la spedizione del magister peditum praesentalis Barbatio contro gli Alamanni Iuthungi in Raetia II e le manipolazioni narrative di Ammiano Marcellino*, „*Tyche*” 2016, 31.
- Coma Fort J.M., *Codex Theodosianus: historia de un texto*, Madrid 2014.
- Conant J.P., *Romanness in the Age of Attila*, w: *Cambridge Companion to the Age of Attila*, ed. M. Maas, Cambridge 2015.
- Corcoran S., *The Code of Justinian: The Life of a Text Through 1,500 Years*, w: *The Codex of Justinian: A New Annotated Translation, with Parallel Latin and Greek Text*, vol. 1, ed. B.W. Frier, Cambridge 2016.
- Corcoran S., *The Novus Codex and the Codex Repetitae Praelectionis. Justinian and His Codes*, w: *Figures d'empire, fragments de mémoire. Pouvoirs et identités dans le monde romain impérial (I^e s. av. n.è.–VIe s. ap. n.è.)*, eds. S. Benoist, A. Daguët-Gagey, Ch. Hoët-van Cauwenberghe, Lille 2011.
- Cullen J., *The American Dream. A Short History of an Idea that Shaped a Nation*, Oxford 2003.
- Curta F., *Limes and Cross: The Religious Dimension of the Sixth-Century Danube Frontier of the Early Byzantine Empire*, „*Starinar*” 2001, 51.
- Curta F., *Peasants as „Makeshift Soldiers for the Occasion”: Sixth-Century Settlement Patterns in the Balkans*, w: *Urban Centers and Rural Contexts in Late Antiquity*, eds. T.S. Burns, J.W. Eadie, Michigan 2001.
- Dajczak W., *Rzymska res incorporalis a kształtowanie się pojęć 'rzeczy' i 'przedmiotu praw rzeczowych' w europejskiej nauce prawa prywatnego*, Poznań 2007.
- Deutsch M.E., 'E pluribus unum', „*The Classical Journal*” 1923, 18.7.
- Drinkwater J.F., *Julian and the Franks and Valentinian I and the Alamanni: Ammianus on Romano-German Relations*, „*Francia*” 1997, 24.1.

- Ernout A., Méillet A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, ed. J. André, Paris 1979.
- Fifth Century Gaul: Crisis of Identity?*, eds. J. Drinkwater, H. Elton, Cambridge 2002.
- Fischer S., López Sánchez F., *Subsidies for the Roman West? The Flow of Constantinopolitan Solidi to the Western Empire and Barbaricum*, „Opuscula. Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome” 2016, 9.
- Fortina M., *L'imperatore Graziano*, Torino 1953.
- Frézouls E., *Durocortorum (Reims) Marne, France*, w: R. Stillwell [et al.], *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, New York 1976, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=durocortorum> [dostęp: 30 IX 2018].
- Gallien in Spätantike und Frühmittelalter: Kulturgeschichte einer Region*, Hrsg. St. Diefenbach, G. M. Müller, Berlin 2013.
- Gaudemet J., *Code Theodosien et Breviaire d'Alaric*, w: *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, vol. 4, Torino 1971.
- Germino E., *Codex Theodosianus e Codex Iustinianus: un'ipotesi di lavoro*, w: *Società e diritto nella tarda antichità*, ed. L. De Giovanni, Napoli 2012.
- Georges K.E. (ed.), *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch [...]*, vol. 1, Basel 1962.
- Giomaro A.M., *Differenze di sistema fra il codice di Teodosio II (439) e il codice di Giustiniano (534). I grandi spostamenti di materia fra lo schema dell'uno e dell'altro codice*, w: „Atti dell'Accademia romanistica costantiniana: 14. Convegno internazionale in memoria di Guglielmo Nocera”, Napoli 2003.
- Giomaro A.M., *Il Codex repetitae praelectionis. Contributi allo studio dello schema delle raccolte normative da Teodosio a Giustiniano*, Roma 2001.
- Giuffrè V., *Iura e 'arma'. Intorno al VII libro del Codice Theodosiano*, Napoli 1983.
- Gkoutzioukostas A., *Ο θεσμός του κοιαιστωρα του ιερού παλατίου: Η γένηση, οι αρμοδιότητες και η εξέλιξη του*, Thessaloniki 2001.
- Glare P.G.W. (ed.), *Oxford Latin Dictionary*, vol. 1–2, Oxford 2016.
- Goffart W.A., *Administrative Methods of Barbarian Settlement in the Fifth Century: The Definitive Account*, w: *Gallien in Spätantike und Frühmittelalter: Kulturgeschichte einer Region*, eds. St. Diefenbach, G.M. Müller, Berlin 2013.
- Goffart W.A., *Barbarians and Romans, A.D. 418–584. The Techniques of Accommodation*, Princeton 1980.
- González Fernández R., *Las estructuras ideológicas del Código de Justiniano*, Murcia 1997.
- Gradenwitz O., *Heidelberger Index zum Theodosianus*, vol. 1, Berlin 1925.
- Gutmann B., *Studien zur römischen Außenpolitik in der Spätantike (364–395 n. Chr.)*, Bonn 1991.
- Haensch R., *Capita provinciarum. Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit*, Mainz 1997.
- Haidt J., *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*, New York 2012.
- Harper K., *Slave Prices in Late Antiquity (and in the Very Long Term)*, „Historia” 2010, 59.
- Harper K., *Slavery in the Late Roman World, AD 275–425*, Cambridge 2011.
- Heering W., *Kaiser Valentinian I [364–375 n. Chr.]*, Magdeburg 1927.
- Heumann H.G., Seckel E., *Heumann Handlexikon zu den Quellen des römischen Recht*, Jena 1891.
- Honoré T., *Tribonian*, London 1978.
- Hoffmann D., *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia dignitatum*, vol. 1, Düsseldorf 1969.
- Höschele R., *Moreto-Poetik. Das Moretum als intertextuelles Mischgericht*, w: *Die "Appendix Vergiliana". Pseudepigraphen im literarischen Kontext*, Hrsg. N. Holzberg, Tübingen 2005.
- Ilski K., *Biskupi Mezji i Scytii IV–VI w.*, Poznań 1995.
- Isaac B., *The Meaning of the Terms Limes and Limitanei*, „JRS” 1988, 78.
- Kaser M., *Das römische Privatrecht, zweiter Abschnitt: Die nachklassischen Entwicklungen*, München 1975.

- Kolb A., *Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich*, Berlin 2000.
- Kozłowski M., Józef Kuranc – lubelski bizantynolog, „Nowy Filomata” 2016, 20.1.
- Krawczyk Z., *Polityka Walentyniana I wobec Alamanów w świetle przekazu Ammiana Marcellinusa*, „Antiquitas” 2007, 29.
- Kupiszewski H., *Rozważania o własności rzymskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1984, 36.2.
- Lassère J.-M., *Africa, quasi Roma. 256 av. J.-C. – 711 apr. J.-C.*, Paris 2015.
- Le Bréviaire d'Alaric. Aux origines du Code Civil*, eds. M. Rouche, B. Dumezil, Paris 2008.
- Lenski N., *Captivity among the Barbarians and Its Impact on the Fate of the Roman Empire*, w: *Cambridge Companion to the Age of Attila*, ed. M. Maas, Cambridge 2015.
- Lenski N., *Captivity and Romano-Barbarian Exchange*, w: *Romans, Barbarians, and the Transformation of the Roman World. Cultural Interactions and the Creation of Identity in Late Antiquity*, eds. R. Mathisen, D. Shanzer, Farnham 2011.
- Lenski N., *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century A.D.*, Berkeley–Los Angeles 2003.
- Levy E., *West Roman Vulgar Law. The Law of Property*, Philadelphia 1951.
- Lewis Ch.T., *Short Ch., A Latin Dictionary. Founded on Andrews' Edition of Freund's Latin Dictionary* [...], Oxford 1879, <http://www.perseus.tufts.edu/> [dostęp: 30 IX 2018].
- Liebs D., *Das Recht der Römer und die Christen*, Tübingen 2015.
- Liebs D., *Lex Romana Visigothorum*, w: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Hrsg. H. Beck [et al.], Bd. 18, Berlin 2001.
- Liebs D., *Zur Überlieferung und Entstehung des Breviarium Alaricianum*, w: „Atti dell'Accademia romanistica costantiniana. 14. Convegno internazionale in memoria di Guglielmo Nocera”, Napoli 2003.
- Liebs D., (rec.), B. Sirks, *The Theodosian Code. A Study*, Friedrichsdorf 2007, „ZRG” 2010, 127.
- López Sánchez F., *Theodosius II and the Consolidation of the Visigothic Power in the West: The Numismatic and the Monetary Evidences*, w: *The Theodosian Age (A.D. 379–455). Power, Place, Belief and Learning at the End of the Western Empire*, eds. R. García-Gascó, S. González Sánchez, D. Hernandez De la Fuente, BAR International Series 2493, Oxford 2013.
- Lounghis T.C., Blysidu B.N., Lampakes St., *Regesten der Kaiserkunden des Öströmischen Reiches von 476 bis 565*, Nicosia 2005.
- Luttwak E.N., *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge, MA–London 2009.
- Maas M., *Roman History and Christian Ideology in Justinianic Reform Legislation*, „DOP” 1986, 40.
- MacMaster Th.J., *The Transformative Impact of the Slave Trade on the Roman World, 580–720*, Edinburgh 2015 (diss.), <https://www.era.lib.ed.ac.uk/handle/1842/22819> [dostęp: 30 IX 2018].
- MacMullen R., *Changes in the Roman Empire. Essays in the Ordinary*, Princeton 1990.
- MacMullen R., *Late Roman Slavery*, „Historia” 1987, 36.3.
- Maffi A., *Ricerche sul Postliminium*, Milano 1992.
- Matthews J.F., *Interpreting the Interpretationes of the Breviarium*, w: *Law, Society, and Authority in Late Antiquity*, ed. R.W. Mathisen, Oxford 2001.
- Matthews J.F., *Lying Down the Law: A Study of the Theodosian Code*, New Heaven–London 2000.
- Matthews J.F., *The Roman Empire of Ammianus*, London 1989.
- Mathisen R.W., *Peregrini, Barbari, and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire*, „American Historical Review” 2006, 111.
- Mathisen R.W., *Roman Aristocrats in Barbarian Gaul. Strategies for Survival in an Age of Transition*, Austin 1993.
- Mathisen R.W., Sivan H.S., *Forging a New Identity. The Kingdom of Toulouse and the Frontiers of Visigothic Aquitania (418–507)*, w: *The Visigoths. Studies in Culture and Society*, ed. A. Ferreiro, Leiden 1999.

- Mayr R., *Vocabularium Codicis Iustiniani I, Pars Latina*, Prag 1923.
- Mbadinga W.Ch., *Les pourparlers de paix entre Rome et les Barbares le long du limes rhéno-danubien de 337 à 375*, Paris 2012 (diss.), <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00857547/document> [dostęp: 30 IX 2018].
- Morrison C., Sodini J.-P., *The Sixth-Century Economy*, w: *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, vol. 1, ed. A. Laiou, Washington 2002.
- Nemo-Pekelman C., *How Did the Prudentes Work on the Breviarium Alaricanum? The Example of the Laws on Jews*, „Historical Research” (Special Issue: *Early Medieval Law in Context*, ed. J. Benham) 2013, 86.233.
- Nesselhauf H., *Die spätrömische Verwaltung der gallisch-germanischen Länder*, Berlin 1938.
- Nye Jr J.S., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York 1990.
- Nye Jr J.S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York 2004.
- Pergami F., *La legislazione di Valentiniano e Valente (364–375)*, Milano 1993.
- Plezia M. (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. 3, Warszawa 2007.
- Pohl W., *Migrations, Ethnic Groups, and State Building*, w: *Cambridge Companion to the Age of Attila*, ed. M. Maas, Cambridge 2015.
- Poulter A.G., *Cataclysm on the Lower Danube: The Destruction of a Complex Roman Landscape*, w: *Landscapes of Change. Rural Evolutions in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, ed. N. Christie, Aldershot 2004.
- Poulter A.G., *Economic Collapse in the Countryside and the Consequent Transformation of City into Fortress in Late Antiquity*, w: *The Transformation of Economic Life under the Roman Empire. Proceedings of the Second Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 B.C.–A.D. 476)*, 2001, eds. L. de Blois, J. Rich, Nottingham, July 4–7, Amsterdam 2002.
- Prinzing G., *On Slaves and Slavery*, w: *The Byzantine World*, ed. P. Stephenson, London–New York 2010.
- Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. 1, eds. A.H.M. Jones, J.R. Martindale, J. Morris, Cambridge 1971.
- Rio A., *Slavery After Rome, 500–1100*, Oxford 2017.
- Roberts W.E., *Gratian (367–83 A.D.)*, *De Imperatoribus Romanis. An Online Encyclopedia of Roman Emperors*, 1998, <https://www.roman-emperors.org/gratian.htm#6> [dostęp: 30 IX 2018].
- Roberts W.E., *Valentinian I (364–375 A.D.)*, *De Imperatoribus Romanis. An Online Encyclopedia of Roman Emperors*, 2001, https://www.roman-emperors.org/vali.htm#N_15_ [dostęp: 30 IX 2018].
- Rodríguez Martín J.-D., *A Handbook for Alaric’s Codification*, „RIDA” 1999, 46.
- Rossi D., *Il sistema delle fonti normative nel Breviario Alariciano alla luce dell’interpretatio a CTh 1,4,3*, „BIDR” 1993–1994, 96–97.
- Rotman Y., *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*, english trans. by J.M. Todd, Cambridge, MA–London 2009.
- Salway R.W.B., *The Publication and Application of the Theodosian Code*, „MEFRA” 2013, 125.2, <http://mefra.revues.org/1754> [dostęp: 30 IX 2018].
- Salway R.W.B., *The Publication of the Theodosian Code and Transmission of its Texts Some Observations*, w: *Société, économie, administration dans le Code Théodosien*, éd. S. Crogiez-Pétrequin, P. Jaillette, Lille 2012.
- Samson R., *Rural Slavery, Inscriptions, Archaeology and Marx: A Response to Ramsay Macmullen’s ‘Late Roman Slavery’*, „Historia” 1989, 38.1.
- Sanna M.V., *Nuove ricerche in tema di postliminium e redemptio ab hostibus*, Cagliari 2001.
- Sarris P., *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge 2006.
- Scharf R., *Der Dux Mogontiacensis und die Notitia Dignitatum. Eine Studie zur spätantiken Grenzverteidigung*, Berlin–New York 2005.

- Scheidel W., *Slavery in the Roman economy*, „Princeton/Stanford Working Papers in Classics”, Version 1.0, September 2010, <https://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/scheidel/091003.pdf> [dostęp: 30 IX 2018].
- Schlinkert D., *Between Emperor, Court and Senatorial Order: The Codification of the Codex Theodosianus*, „Ancient Society” 2002, 32.
- Schmidt-Hofner S., *Die Regesten der Kaiser Valentinian und Valens in den Jahren 364 bis 375 n. Chr.*, „ZRG” 2008, 125.
- Schmidt-Hofner S., *Reagieren und Gestalten: der Regierungsstil des spätrömischen Kaisers am Beispiel der Gesetzgebung Valentinians I*, München 2008.
- Seeck O., *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 N.Chr. Vorarbeit zu einer Prosopographie der Christlichen Kaiserzeit*, Stuttgart 1919.
- Sirks A.J.B., *The Theodosian Code. A Study*, Friedrichsdorf 2007.
- Sirks A.J.B., *Where Did the Theodosian Compilers Take Their Textes From?*, w: *Société, économie, administration dans le Code Théodosien*, éd. S. Crogiez-Pétrequin, P. Jaillette, Lille 2012.
- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla historyków i prawników*, Kraków 2009.
- Stachura M., *Wrogowie porządku rzymskiego. Studium zjawiska agresji językowej w Kodeksie Teodozjusza, Nowelach Postteodozjańskich i Konstytucjach Sirmondiańskich*, Kraków 2010.
- Stein E., *Histoire du Bas-Empire*, vol. 1, Paris 1959.
- Suder W., *Census populi. Demografia starożytnego Rzymu*, Wrocław 2003.
- Szahaj A., *E Pluribus Unum? Dylematy wielokulturowości i politycznej poprawności*, Kraków 2004.
- Tuori K., *The Emperor of Law. The Emergence of Roman Imperial Adjudication*, Oxford 2016.
- Vandendriessche S., *Possessio und Dominium im postklassischen römischen Recht. Eine Überprüfung von Levy's Vulgarrechtstheorie anhand der Quellen des Codex Theodosianus und der Posttheodosianischen Novellen*, Hamburg 2006.
- Voci P., *Nuovi studi sulla legislazione romana del tardo impero*, Padova 1989.
- Whittaker C.R., 'Agri deserti', w: *Studies in Roman Property*, ed. M.I. Finley, Cambridge-London-New York-Melbourne 1976.
- Wickham Ch., *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean, 400–800*, Oxford 2005.
- Wieacker F., *Lateinische Kommentare zum Codex Theodosianus. Untersuchungen zum Aufbau und Überlieferungswert der Interpretationen zum Codex Theodosianus*, w: *Symbolae Friburgensis in honorem Ottonis Lenel*, Leipzig 1931.
- Wiewiorowski J., *O pożytkach płynących z uważnej lektury: krótkie uwagi na temat C.Th. 5.7.1 (Brev. 5.5.1) = C. 8.50.19 (a. 366)*, „Sapientia Iuris. Prawo Rzymskie i Kanoniczne” 2018, 1, <http://sapientiaius.wpiaus.pl/images/1/wiewiorowski.pdf> [dostęp: 30 IX 2018].
- Wiewiorowski J., *Początki osadnictwa wojskowego 'limitanei' nad dolnym Dunajem. Refleksje na podstawie noweli 24 cesarza Teodozjusza II z 443 r.*, w: *Studia z historii ustroju i prawa. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Walachowiczowi*, red. H. Olszewski, Poznań 2002.
- Wiewiorowski J., *Prohibition of Retroactive Law – A Historical Key to Intertemporal Law*, w: *The Intertemporal Problems in Law*, eds. J. Mikołajewicz, W. Szafranski, A. Godek, Poznań 2017.
- Wiewiorowski J., *Stanowisko prawne rzymskich dowódców wojsk prowincjonalnych – duces w prowincjach Scythia Minor i Moesia Secunda*, Poznań 2007.
- Wiewiorowski J., *Status prawny działek żołnierzy "limitanei" nad dolnym Dunajem*, w: *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003.
- Wiewiorowski J., *The Defence of the Long Walls of Thrace (Μακρά Τείχη τῆς Θράκης) under Justinian the Great (527–565 A.D.)*, „Studia Ceranea” 2012, 2 = „Bulgaria Mediaevalis” 2012, 3.

- Wiewiorowski J., *The Judiciary of Diocesan Vicars in the Later Roman Empire*, Poznań 2015.
- Wiewiorowski J., *The Roman Army in Later Roman Empire and Ius Postliminii and Marriages (Some Remarks)*, w: *Leben nach dem Tod. Rechtliche Probleme im Dualismus: Mensch-Rechtssubjekt*, Hrsg. A. Gulczyński, Graz 2010.
- Wightman E.M., *Gallia Belgica*, London 1985.
- Wilson, E.J. III, *Hard Power, Soft Power, Smart Power*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science” 2008, 616.1.
- Wood I., *The Legislation of Magistri Militum: The Laws of Gundobad and Sigismund*, „Clio@Thémis” 2016, 10, <http://www.cliothemis.com/IMG/pdf/5-Wood-2.pdf> [dostęp: 30 IX 2018].
- Wójcik M., *Dobra na rzecz wykupu jeńców w rzymskim prawie poklasycznym*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2004, 14.1.
- Wójcik M., *Fundacje dobroczynne w rzymskim prawie poklasycznym*, Lublin 2003.
- Zimmermann R., *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996.
- Zołoteńki D., *Galia u schyłku panowania rzymskiego. Administracja cywilna i wojskowa oraz jej reprezentanci w latach 455–486*, Kraków 2011.

Strony internetowe

- http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03238.html
- <http://www.leges.uni-koeln.de/en/lex/lex-burgundionum/>
- <http://www.trismegistos.org/place/3275>

ABSTRACT

The article discusses a late Roman imperial enactment which confirmed the rules of *ius postliminii* - the law allowing a freeborn Roman citizen captured by the enemy to recover all previous rights after returning from the captivity. The enactment added certain legal privileges to the law but precluded its application to those who deserted to the enemy: C. Th. 5.7.1 (Brev. 5.5.1) = C. 8.50.19 (a. 366). The author outlines the reasons why the regulation was applicable in different historical and geographical circumstances. The excerpt of the enactment is known from Theodosian Code from 438 and approved by its *interpretatio*, written in the late 5th-century Gaul. Both texts were repeated by Breviary of Alaric (ca 506 AD); *Lex Romana Burgundionum* (ca 501 AD) partly shared the spirit of the discussed imperial law, while its abbreviated version was included in Justinian Code (534 AD). The author discusses the reasons why the law was suited to the realities of the mid-4th century Gaul, in the empire of Theodosius II (408–450), in the late 5th-century Gaul or in the Western and Eastern parts of Mediterranean of the first half of the 6th century. He draws the conclusion that the enactment and its repetition in different sources are the hallmarks of weakening of the Roman ‘soft power’ in late antiquity, underlining the universal value of the idea of ‘soft power’, the term introduced in political studies by Joseph S. Nye Jr. in the late 1980s.

Key words: *ius postliminii*, late Roman empire, imperial constitutions, C. Th. 5.7.1 (Brev. 5.5.1) = C. 8.50.19, ‘soft power’

NOTA O AUTORZE

Jacek Wiewiorowski – absolwent prawa na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w 1992 r. W latach 1989–1993 studiował też historię na Wydziale Historycznym UAM. Odbił aplikację sądową i złożył egzamin sędziowski (1998). Autor czterech monografii i kilkudziesięciu artykułów naukowych oraz innych mniejszych studiów poświęconych w większej części prawu rzymskiemu okresu poklasycznego i dziejom późnego Antyku (w tym książek pt. *Stanowisko prawne rzymskich dowódców wojsk prowincjonalnych – duces w prowincjach Scythia Minor i Moesia Secunda*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2007, ss. 452 i *The Judiciary of Diocesan Vicars in the Later Roman Empire*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Adam Mickiewicz University Law Books No 1, Poznań 2015, ss. 391). Profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Gdańskiego, kierownik Zakładu Prawa Rzymskiego na WPiA UG. Obecnie jego badania koncentrują się na historii ustroju i prawa późnego cesarstwa rzymskiego oraz zastosowaniu psychologii ewolucyjnej i innych nurtów ewolucjonistycznych w prawoznawstwie i badaniach historyczno-prawnych. E-mail: jacek.wiewiorowski@prawo.ug.edu.pl